

600 jaar Sassenpoort

Wim Huijsmans

Suikerhistorie

(Collectie ZHT)

Snackcorner Norp. (Foto Jan van de Wetering)

Banketbakkerij / Tearoom A. Norp

In een nummer dat in het teken staat van de jarige Sassenpoort mag een suikerzakje met die poort erop natuurlijk niet ontbreken. Vlakbij de Sassenpoort aan de Burgemeester Van Roijensingel 24 is snackcorner Norp al ruim een halve eeuw gevestigd. In dit pand, zo rond 1890 in neorenaissance stijl opgetrokken en voorzien van een tuitgevel, begon A. Norp op 1 januari 1952 een banketbakkerszaak, kokerij en automatiek. Het pand was op een gunstig punt gelegen. Er was veel klandizie. In 1953 kon de zaak daarom al in een nieuw jasje gestoken worden. Drie jaar later breidde Norp zijn zaak verder uit. Hij kocht het naast gelegen pand (nr. 23). Daarin kwam een tearoom die in september 1956 werd geopend. De tearoom was volgens de krant smaakvol ingericht met modern meubilair. En men zat 'uiteraard zeer dichtbij het gebak'.

Het fenomeen tearoom was voor Zwolle nieuw. De tearoom werd vooral door dames bezocht voor een lekker kopje thee en een heerlijk gebakje. Wim Sonneveld heeft de tearoom onsterfelijk gemaakt met zijn tragikomische *Tearoom Tango*, waarin hij bezingt hoe hij zich 'belazerd' voelt. Het lied eindigt met de onvergetelijke woorden: 'Deze dame hier, ober, wil nou even alles afrekenen.' Of Norp ook van deze gasten gehad heeft, vermeldt de historie niet.

Na het overlijden van Norp sr. in 1960 zette A. Norp jr. het bedrijf voort. De tearoom annex lunchroom werd in 1972 opgeheven. De activiteiten vonden van toen af aan alleen nog maar in nr. 24 plaats. Het bedrijf ging met zijn tijd mee. Norp is in Zwolle nog altijd een begrip. Zoals de Sassenpoort om haar schoonheid wordt geroemd, zo worden de kroketten van snackcorner Norp wijd en zijd geroemd.

Redactioneel

Inhoud

De Sassenpoort is, naast de Peperbus, nog altijd gezichtsbepalend voor Zwolle.

In 2009 werd het 600-jarig bestaan van deze enig overgebleven stadspoort herdacht. Jan van de Wetering beschrijft in dit nummer niet alleen de geschiedenis van de poort zelf, maar ook wat er zich zo al in en om de poort in de loop van de eeuwen heeft afgespeeld. In de tweede helft van de vijftiende eeuw heeft Wolf van Ittersum er 'vrijwillig' gevangen gezeten, en zo'n vijftig jaar later zat Karel van Gelre er vast. In de twintigste eeuw heeft het Rijksarchief Overijssel lang gebruikt gemaakt van de toen tochtige en stoffige ruimtes.

In het begin van de zeventiende eeuw werden nieuwe vestingwerken om de stad aangelegd. Er werd voor de toegang tot de Sassenpoort een zogenaamd hoornwerk aangelegd. Dit bestaat nu ongeveer vierhonderd jaar. Kees Canters, zelf woonachtig 'aan het hoornwerk', toont aan dat dit verdedigingswerk nog duidelijk terug te vinden is in het stratenpatroon ter plaatse. Eén van de bekendste gelegenheden op het terrein van het voormalige hoornwerk is snackcorner Norp. Wim Huijsmans beschrijft de geschiedenis van dit bedrijf aan de hand van een suikerzakje waarop de Sassenpoort is afgebeeld.

Een ander jubileum, negentig jaar, wordt gevierd door de Groninger vereniging De Molleboon. Martin Werkman gaat vooral in op de vooroorlogse periode van deze vereniging, aan de hand van stukken die hij in de nalatenschap van zijn vader vond.

Frank Inklaar en Jan van de Wetering hebben historicus Wim Coster geïnterviewd van wege zijn proefschrift (2008) over mr. B.W.A.E. baron Sloet tot Oldhuis (1807-1884). Deze Zwollenaar heeft veel betekend voor de emancipatie van het platteland. Coster noemt hem dan ook treffend 'Baron op klompen'.

Suikerhistorie Wim Huijsmans 142

600 jaar Sassenpoort Jan van de Wetering 144

Het hoornwerk van Zwolle
Een merkwaardig verlopende straat en twee bijzondere voordeuren Kees Canters 158

Mollebonen en blauwvingers
Groningers in Zwolle 1919-1940, een kleine geschiedenis van de Grönniger Verainen 'De Molleboon' Martin Werkman 167

Welvaart, welvaart
De inspanningen van een Zwolse baron op klompen
Frank Inklaar en Jan van de Wetering 174

Boekbesprekingen 178

Mededelingen 180

Auteurs 182

Omslag: De Sassenpoort gezien vanaf het Van Nahuijsplein, door Joan Willem Meijer, 1840-1929. (Collectie Stedelijk Museum Zwolle)

600 jaar Sassenpoort

Jan van de Wetering

Ruim honderd jaar geleden, op de Tweede Pinksterdag van 1905, kwamen de leden van het Zwolsch Vrijwilligerscorps terug van een tweedaagse fietstocht die hen helemaal

naar Duitsland had gevoerd. Een noviteit in die dagen, want fietsen was destijds lang niet voor iedereen weggelegd. Via Arnhem, over de Veluwe fietsten ze richting Zwolle. De *Zwolse Courant* vond het zo bijzonder dat er een volledig verslag van de tocht in de krant verscheen. Daaruit blijkt dat de blijdschap van de deelnemers over hun veilige terugkeer groot was. Op de IJsseldijk bij Hattem kregen ze Zwolle in zicht. En hun reactie op het zien van de stad is nu, honderd jaar later, voor veel Zwollenaren nog steeds herkenbaar. We lezen: 'Zoodra wij te Hattem de Peperbus met het Olie- en Azijnstel wederom in het zicht kregen, ging er een luid hoera op, blij en dankbaar dat de tocht zo goed was verlopen, terwijl het toch slechts huurfietsen waren, waaraan de berijders niet gewend waren.'¹

De Peperbus met het 'Olie- en Azijnstel'. Ja, dat weet elke Zwollenaar: als je van verre de Peperbus ziet, ben je eigenlijk alweer in Zwolle. Zo heb ik het ook mijn dochters van kindsbeen af geleerd. Maar dat Olie- en Azijnstel, daar heeft niemand het meer over. Honderd jaar geleden wist iedere Zwollenaar dat daar de Sassenpoort mee werd bedoeld. Tot op de dag van vandaag geven mensen markante gebouwen bijnamen. Zo heet in de volksmond de Martinatoren in Groningen 'de Olle Grieze' en de Onze Lieve Vrouwetoren in Amersfoort 'de Lange Jan'. Dat we die bijnaam voor de Sassenpoort zijn vergeten, heeft misschien te maken met het feit dat de poort in tegenstelling tot de Peperbus niet meer van verre zichtbaar is. Het Olie- en Azijnstel is verdwenen achter de in de afgelopen eeuw verrezen hogere gebouwen.

Maar markant is de Sassenpoort tot op de dag van vandaag. Dat kunnen we zelfs beschouwen als een kernfunctie van de poort in onze tijd: de Sassenpoort is niet alleen gezichtsbepalend voor de

Gravure van Johann Poppel naar een tekening van Ludwig Rohbock, midden negentiende eeuw. (Collectie Stedelijk Museum Zwolle)

directe omgeving, maar net als de Peperbus en de Grote Kerk voor de hele stad. Het zijn monumentale iconen. Laten we eerlijk zijn: onze moderne tijd is arm aan gebouwen met een zekere allure. Niet elk groot gebouw bezit die eigenschap: zo ken ik weinig Zwollenaren bij wie het hoge en massale ABN-gebouw warme gevoelens wakker maakt. Om markant te zijn, in positieve zin, moet er sprake zijn van wat de bekende kunsthistoricus Gombrich in zijn gelijknamige boek 'Eeuwige schoonheid' heeft genoemd. En om misverstanden te vermijden: dan hoeft het niet alleen om kunst- of bouwwerken uit lang vervlogen tijden te gaan.

Markantheid als kernfunctie dus. Maar eeuwenlang had de Sassenpoort voor de Zwollenaren andere, belangrijker functies. Daarover gaat dit verhaal.

Wanneer is de Sassenpoort gebouwd?

We vieren dit jaar het 600-jarig bestaan van de Sassenpoort. Dat brengt ons bij het jaar 1409.

Maar de eerlijkheid gebiedt te zeggen dat échte zekerheid hierover niet bestaat. In verschillende publicaties staan dan ook even zoveel verschillende geboortejaren vermeld. De site van VVV Zwolle vermeldt bijvoorbeeld 1406, evenals het *Architectenweb* en de *Geschiedenis van Zwolle* van Thom. de Vries. De doorgaans goed geïnformeerde W.A. Elberts noemt in zijn *Historische wandelingen in en om Zwolle* 1408 als geboortjaar. Zelfs 1436 wordt in oude bronnen vermeld. De laatste geschiedschrijver van Zwolle, Jan ten Hove, noemt 1409, evenals *De Zwolse canon*. Tot dat jaar zijn namelijk bedragen voor de aankoop van stenen ten behoeve van de poort in de stadsrekeningen te vinden, daarna niet meer. Hoe dan ook, zeker is dat de huidige Sassenpoort een voorloper heeft gehad, want er zijn documenten bekend uit de veertiende eeuw waarin de naam 'Sassinkpoort' of andere verbasteringen al voorkomen.

Ook over de herkomst van de naam Sassenpoort blijft het bij speculaties. Die worden helder

De Sassenpoort vanaf het Van Nahuijsplein. Detail aquarel uit 1860 van Willem Hekking, 1825-1904. (Collectie HCO)

Sassenpoort met rechts de molen op het Sassenpoortenbolwerk (nu Van Nahuijsplein). Aquarel van Gerrit Grasdorp (1659-1716), rond 1700. (Collectie Stedelijk Museum Zwolle)

op een rij gezet in het dertiendelige *Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden* (1839-1851) van A.J. van der Aa. In dat boek laat hij geen vlek in Nederland onbesproken. Over de naam Sassenpoort schrijft hij:

‘De oorsprong van de naam der Sassenpoort is twijfelachtig. Oudstijds werd hij Sassingpoort of Sassinkpoort geschreven, zoo als men meent naar de oude Saksen of Sassen, die ook eenige tijd in deze landstreek gewoond hebben. Andere oudheidkundigen beweren, dat zij eertijds de Assendorperpoort of Assenpoort, naar het nabijgelegen Assendorp genoemd werd, en de naam Assenpoort naar verloop van eenige eeuwen, in Sassenpoort veranderd is.’

Hoe het ook zij, tegenwoordig denken de meeste historici en naamkundigen dat de naam Sassenpoort van het woord ‘Saksen’ is afgeleid.

Waarom een poort?

De geschiedenis van de Sassenpoort begint bij de

opkomst van de steden in de dertiende eeuw. In de vroege Middeleeuwen, pakweg van 600-1100, waren er geen steden in Nederland. De mensen woonden hoofdzakelijk in nederzettingen op het platteland en voorzagen in hun onderhoud door landbouw en visserij. Het toenemend belang van de handel trok allerlei ambachtslieden aan waardoor een eigen dynamiek ontstond op bepaalde geconcentreerde plaatsen. Die lagen dan vooral langs de handelsroutes, in onze streek langs de IJssel. Zo ontstonden de latere Hanzesteden Deventer, Kampen, Zutphen, Doesburg en ook Zwolle. Met de groei van de steden nam hun macht toe. Voor de bewoners was het wonen in een stad als Zwolle een soort bevrijding. Van horige boeren werden ze vrije poorters.

De landsheren uit die tijd, hier de bisschop van Utrecht, bevorderden zeer bewust stedenbouw. Ze hielden daarbij de touwtjes stevig in handen door onder voorwaarden stadsrechten te verlenen. Zwolle verkreeg het stadsrecht in 1230.

Dat bood grote voordelen: Zwolle kreeg een eigen bestuur, eigen rechtspraak en het privilege om versterkingen aan te leggen. De groei van de stad kon beginnen.

Was de opkomst van de stad in de dertiende eeuw een belangrijke ommekeer, het recht zich tegen de boze buitenwereld te beschermen hield een soort revolutie binnen die revolutie in. Want tot dusver waren met name de kastelen en burchten traditioneel de plek waar belangrijke militaire conflicten werden uitgevochten. Denk in Zwolle maar aan het voormalige kasteel Voorst, dat met enige regelmaat het middelpunt van regionale schermutselingen was. Pas met de val van het kasteel in 1362 was de stad verlost van de permanente dreiging van de heren van Voorst.

De vestingstad Zwolle

Toen Zwolle stadsrechten kreeg, hield dat onder meer in dat de jonge stad zijn grondgebied mocht beschermen door de aanleg van grachten en muren. Dat was ook nodig, want naast roofriders als die van Voorst, zwierf er volk rond dat je liever niet in je stad aantrof: afgedankte soldaten, stropende bendes en ander ongeregeld volk. Zo begon Zwolle zich langzaam te ontwikkelen als een echte vestingstad. Van die beginjaren is weinig bekend. Wel is bij Achter de Broeren een restant gevonden van een stenen stadsmuur van voor 1300. Dat was opmerkelijk omdat Zwolle toen nog in hoofdzaak een stad van hout was.

Na een alles verwoestende grote stadsbrand in 1324 stimuleerde Zwolle nog meer het bouwen in steen. De stad kocht bakstenen van steenbakkerijen uit de directe omgeving: Kampen, Hattem, Harculo, Kathen, Zalk en Wilsum. Dat ging om enorme aantallen. In 1374 nam het Zwolse stadsbestuur het besluit om zes jaar lang jaarlijks 500.000 bakstenen aan de stadsmuur te besteden. Nog in 1411 leverde een steenbakkerij in Wilsum honderdduizend stenen aan Zwolle.

Zwolle had vermoedelijk al in de dertiende eeuw drie stadspoorten: de Diezerpoort, de Kamperpoort en de Sassenpoort (en een waterpoort: de Rodepoort). Hoe deze voorlopers van de latere poorten eruit zagen, weten we niet. Met de (ver-

moedelijke) oplevering van 'onze' Sassenpoort in 1409 was de eerste fase van de fortificatie van Zwolle voltooid.

Zo komen we bij de oorspronkelijke functie van de Sassenpoort. Net als de andere twee stadspoorten had de Sassenpoort twee hoofdfuncties: de poort gaf toegang tot de stad, maar de poort maakte ook deel uit van de verdedigingswerken van de stad. Vanuit de hoogte van een poort kon je ongewenst bezoek van verre zien aankomen. Daarom kregen de poorten ook zware deuren en valhekken. Vóór de Sassenpoort lag nog een verdedigingslinie: een gracht met een ophaalbrug. De poorten werden bewaakt door een zogenoemde portier of door een wacht van poorters. De naam zegt het al. Bij donker werden de poorten gesloten. Dat was 's zomers om negen uur 's avonds, en 's winters al om zeven uur. De bevolking werd vooraf gewaarschuwd door het luiden van de waakklok. Na sluiting trad de wacht aan en ging de nacht in. De sleutels moesten de poortwachters inleveren bij de magistraat.

De diepte van stadspoorten (8-10 meter) werd meestal bepaald door de lengte van een hooiwagen. Die moest uit veiligheidsoverwegingen kunnen worden onderzocht voordat hij de stad werd binnengelaten. Het zou zo maar een Paard van Troje kunnen zijn. Ook de breedte van de poort was afhankelijk van die van de hooiwagens: voetgangers moesten niet het risico lopen geplet te worden door zo'n wagen. Het uiterlijk van de poorten was belangrijk: ze moesten allere uitstralen. Veel poorten komen voor op de stadszegels van een stad. Niet in Zwolle, maar bijvoorbeeld wel in Kampen (de Koornmarktspoort).

Een vrijwillige gevangene

We weten niet precies wanneer, maar de Sassenpoort moet al vroeg naast de functies van stadspoort en verdedigingswerk een derde functie hebben gekregen: die van gevangenis. Veel is daarover niet bekend, op één zeer opmerkelijke geschiedenis na.

Het begon allemaal in het jaar 1464. De Sassenpoort was toen net een halve eeuw oud. Het waren de jaren van Zwolle's Gouden Eeuw (1380-1480). De bouw van de Grote Kerk was zes jaar

*Gevelbeeld Sassenpoort.
(Foto Jan van de Wetering)*

eerder voltooid en bijna direct daarna waren de Zwollenaren begonnen met de bouw van de Onze Lieve Vrouwekerk. Het was ook de tijd van de beroemde Latijnse school van Joan Cele, al leefde die toen zelf al niet meer. De studenten zorgden voor veel – soms ongewenste – levendigheid in de stad. Ook in 1464. Daarover vertelt geschiedschrijver Van Hattum in zijn *Geschiedenissen der stad Zwolle*:

‘Ongemeen groot was nog, omtrent dese tyd, de toeloop na Stads Schole, welke, volgens het verhaal van sommige, toen door Adriaan Florens Soon, in de volgende eeuw de Sesde Paus van die naam geworden, betreden wierdt. Onder het groot getal Studenten waren er verscheiden, van een los en ongebonden leven, die veele baldadigheden bedreven. (...) Anderen liepen des nagts in de herbergen en met lange messen over de straten, en regteden vele moettwilligheden aan; so door het krakelen, als vegten met Stads inwoonders.’²

De situatie liep zo uit de hand, schrijft Van Hattum, dat maatregelen geboden waren. Uiteindelijk beval men dat: ‘(...) alle de Clerken en Studenten die na de klokkeslag van 9 uur, in slegte Herbergen, ofte op de straten met wapens gevonden wierden, ofte met iemand sloegen of vogten, door Stads dienaars vryelyk aangetast, en tot den anderen morgen in de gevangenis gesmeten mogten worden (...)’.³ Die gevangenis zou wel eens de Sassenpoort geweest kunnen zijn.

Geromantiseerd portret van Wolf van Ittersum. De schildering bevindt zich in het vertrek in de Sassenpoort waarin Van Ittersum zeventien jaar gevangen werd gehouden. (Foto Jan van de Wetering)

Maar dan nu die bijzondere geschiedenis, waarin de Sassenpoort een hoofdrol speelt. Voor een goed begrip van de gebeurtenissen is het van belang te weten dat Zwolle in die tijd onder het wereldlijk en geestelijk bestuur van de bisschop van Utrecht viel. Hij was de baas over het Sticht dat uit twee delen bestond, het Sticht Utrecht (vergelijkbaar met de tegenwoordige provincie) en het Oversticht, waar onder andere Salland onder viel. Sticht en Oversticht werden van elkaar gescheiden door het hertogdom Gelre (vergelijkbaar met het tegenwoordige Gelderland). Dat leverde voortdurend conflicten op tussen de hertogen van Gelre aan de ene kant en de bisschop van Utrecht (en later de Habsburgse keizers) aan de andere kant.

In 1464 ontstond een conflict binnen de bekende Zwolse familie Van Ittersum. De pater familias Johan van Ittersum overleed dat jaar en al snel ontstond ruzie over de verdeling van de erfe-

Op deze kaart zien we hoe het hertogdom Gelre lag ingeklemd tussen het Sticht en Oversticht. Het zorgde regelmatig voor grote conflicten tussen de hertog van Gelre en de bisschop van Utrecht, de landsheer van het Sticht en het Oversticht. (Uit de 'Bosatlas van Nederland', Groningen, 2007)

nis tussen zijn zoon Wolf en diens zwager, Wolter van Keppel. Die zwager woonde in het hertogdom Gelre. Van Keppel lokte Wolf van Ittersum naar Deventer, zogenaamd om het conflict op te lossen. Bij Olst werd Van Ittersum opgewacht door zijn zwager, die in gezelschap was van vijftien gewapende ruiters. De Gelderlanders trokken Van

Ittersum van zijn paard, doodden twee van zijn knechten en voerden hem mee naar een slot in de buurt van Zutphen. Daar sloten ze hem op.

Dat was zeer tegen de zin van de Zwollenaars, die sympathie voor de familie Van Ittersum hadden. Het stadsbestuur legde een boete op van twintig ponden aan iedereen die Van Keppel in

zijn huis toeliet. Maar daar liet Zwolle het niet bij. Het stadsbestuur schreef een brief aan de hertog van Gelre om hulp. Die was immers als landsheer van Gelre verantwoordelijk voor het gedrag van Van Keppel. Ze zetten de hertog van Gelre daarbij onder druk door te schrijven dat als hij zijn hulp niet verleende, Zwolle de bisschop van Utrecht zou informeren. De hertog van Gelre had geen zin in moeilijkheden en werd direct een stuk toeschietelijker. Na een bijeenkomst van alle partijen kwamen ze overeen dat de hertog van Gelre dringend aan Van Keppel zou verzoeken om Van Ittersum vrij te laten.

Van Keppel gehoorzaamde, maar niet zonder een wel zeer bijzondere list. Hij liet Van Ittersum op erewoord zweren dat deze zich direct weer in de boeien zou laten slaan zodra Van Keppel dat zou verzoeken of gebieden. Van Ittersum werd vrij gelaten en keerde vliegensvlug naar Zwolle terug. Daar werd het bericht over de afgeperste belofte al snel bekend. Nu was het de beurt aan de Zwollenaren om iets slims te bedenken. En dat deden ze:

‘Den raad (...) stelde een andere list in het werk, waar door [Van] Ittersum verhindert moest worden, om syn eed en woord van eere te volbrengen. Op de binnenste Sassenpoort wierdt Wolf van Ittersum, met syn vrouw en kinderen, gevangen geset. Om hem dese spiegelgevangnisse [= een soort schijngevangenis] te minder lastig te doen vallen, liet de Raad voor hem, boven de binnen syde van de Poorte een uitstek, of een soort van een Puye maken, waar na toe hy door een nieuw vervaardigde deur een toegang hadt. Hier door hadt hy gelegenheid om, nu en dan een frissche lugt te scheppen, en met de naburen, en de gene, die in en uit de poort traden, pratende de tyd te slyten. Gedurende verscheiden jaren bleef hij alhier sitten, en hy heeft ’er verscheiden kinderen by syn Ehegemaalinne gewonnen gehadt.’⁴

Zo zat Van Ittersum voor zijn eigen bestwil vrijwillig gevangen in de Sassenpoort. Elke keer wanneer Van Keppel aan Van Ittersum door brieven of boden opdracht gaf zich weer in Gelre te laten opsluiten, antwoordde Van Ittersum naar eer en geweten dat hij zich best weer in dat hertog-

Mezekouw van de Sassenpoort. Door deze luiken konden de verdedigers van de stad pek of kokende olie op de vijand gooien. (Foto Jan van de Wetering)

dom gevangen wilde laten zetten, maar dat het stadsbestuur van Zwolle hem in de Sassenpoort gevangen hield. Maar de prijs was hoog: hij zou er zeventien jaar opgesloten blijven.

Merkwaardig is de nadruk die de oude bronnen leggen op de speciale ruimte waar Van Ittersum met Zwollenaren kon praten. Die ruimte was bijna tien meter boven de grond, zodat hij min of meer moest schreeuwen om verstaanbaar te zijn. Je kunt alleen maar speculeren waar die gesprekken dan over gingen. Behalve over koetjes en kalfjes en de regelmatige gezinsuitbreidingen was er in die zeventien jaar gespreksstof genoeg. Dat leert ons de stadsgeschiedenis van Van Hattum weer. Een kleine greep uit de vele beschreven gebeurtenissen:

1471: 'Een felle Pest begon ter selfder tyd op het Berg-Clooster weder te heerschen, alwaar Thomas van Kempen, in syn twe-en-tnegentigste Jaar, (...) aan een waterzuchtigheid overleet.'

1474: De Zwolse raad neemt een besluit op de badstoven in Zwolle. Badstoven waren verwarmde ruimten waarin men onder toezicht van een stoommeester een bad kon nemen. Mannen konden er op alle dagen terecht, vrouwen alleen op donderdag. Op overtreding van deze regel kon de stad een boete opleggen tot twintig pond per overtreding.

1478: De boekdrukkunst werd in Zwolle geïntroduceerd. Het jaar daarop rolden in Zwolle al vier boeken van de pers. Er zouden er nog vele volgen.

1480: Drie jaar voor de vrijlating van Van Ittersum was Zwolle zonder enig overleg met Kampen en Deventer verder gegaan met het graven van een kanaal van de IJssel naar de stad. Onze buursteden waren woest en riepen de bisschop van Utrecht erbij om de Zwollenaren te stoppen. Het conflict liep uit de hand toen Deventer en Kampen gezanten naar Zwolle stuurden en de arbeiders daar verboden verder te graven. De stadshistoricus schreef:

'Dese menschen [waren] onnosel genoeg om aan dit bevel te gehoorsamen [en] verlieten hun werk: dog voor een korte tijd, want so dra men hier van binnen de Stad verwittigt wierdt, leide de Schout hen, bij het vallen van den avond, na

de werkplaats te rug, en geboot hen de begonnene uitdiepinge voort te zetten (...).'

Uiteindelijk gaf de bisschop van Utrecht bevel het graafwerk te stoppen en Zwolle gehoorzaamde. Het zou enkele eeuwen duren voordat Zwollenaren de schop opnieuw ter hand namen. Tot zover enkele gebeurtenissen tijdens de gevangenschap van Van Ittersum.⁵ Toen zijn wraakzuchtige zwager in 1483 overleed, werd Van Ittersum eindelijk vrij gelaten. Maar Zwolle was na al die jaren nog steeds verbolgen op de familie Van Keppel. De stad loofde een beloning uit om de zonen van Van Keppel dood of levend aan het stadsbestuur uit te leveren. Een dode Van Keppel leverde 150 Rijnse guldens op, een nog levende Van Keppel 300 guldens.

Zwolle gaat vreemd: het avontuur met de hertog van Gelder

De Sassenpoort maakte zoals gezegd deel uit van de vesting Zwolle, samen met de andere stadspoorten, de grachten, de muren en de vele torens. De vraag is gerechtvaardigd of al die versterkingen van de stad zin hebben gehad. Een lastig te beantwoorden vraag, want misschien waren de verdedigingswerken van Zwolle zo afschrikwekkend dat mogelijke vijanden een aanval op de stad bij voorbaat kansloos achtten. Maar er bestaat minstens één sprekend voorbeeld in de Zwolse geschiedenis waaruit het nut van al die stenen verdedigingswerken duidelijk is gebleken. En wat zo aardig is: de Sassenpoort speelt daarin een hoofdrol.

Die geschiedenis begint zo'n vijftig jaar na de vrijwillige gevangenschap van Wolf van Ittersum. In het Zwolse stadsbestuur waren rond 1520 nogal wat sympathisanten van één van volgende hertogen van Gelre, Karel van Egmond, ook wel Karel van Gelre genoemd. Zwolle vond dat zijn eigen landsheer, de bisschop van Utrecht, onvoldoende voor het stadsbelang opkwam. In 1521 sloot Zwolle daarom eenzijdig, dus zonder Kampen en Deventer, een verbond met de hertog van Gelre. Zwolle liep dus in feite over naar de vijand, een in die tijd ongekende stap en de eigenlijke reden, het plegen van meened aan de eigen landsheer, van de bijnaam 'blauwvingers'. Maar de stad

kwam van een koude kermis thuis. Om de oorlogskas te vullen perste Karel van Gelre al gauw de Zwolse bevolking uit. Het economisch leven kwam tot stilstand en de hertog werd snel zeer impopulair bij de bevolking. Drie jaar later, in het vroege voorjaar van 1524, barstte de bom. In een negentiende-eeuws verslag van Evert Moulin uit Kampen staan de turbulente gebeurtenissen helder beschreven:

‘Bij de andersdenkende Zwollenaren [begon] het besluit te herleven om zich van de overheersing te ontslaan en het juk af te werpen. De burgerij begon te morren en op de regenten te schelden. Deze, voor oproer beducht, zonden de burgemeesters (...) naar hertog Karel om zijne hulp in te roepen. Drie vaandels Gelderschen, op het huis den Doorn in bezetting liggende, kregen last om de stad binnen te trekken; maar voor de Diezerpoort genaderd werden de deuren voor hen gesloten. De burgerij kwam op de been en verzette zich tegen het inlaten der Gelderschen.’⁶

Karel van Gelre door de Zwollenaren gevangen. Schilderij in de Statenzaal, Diezerstraat. (Uit: Ten Hove 'De geschiedenis van Zwolle')

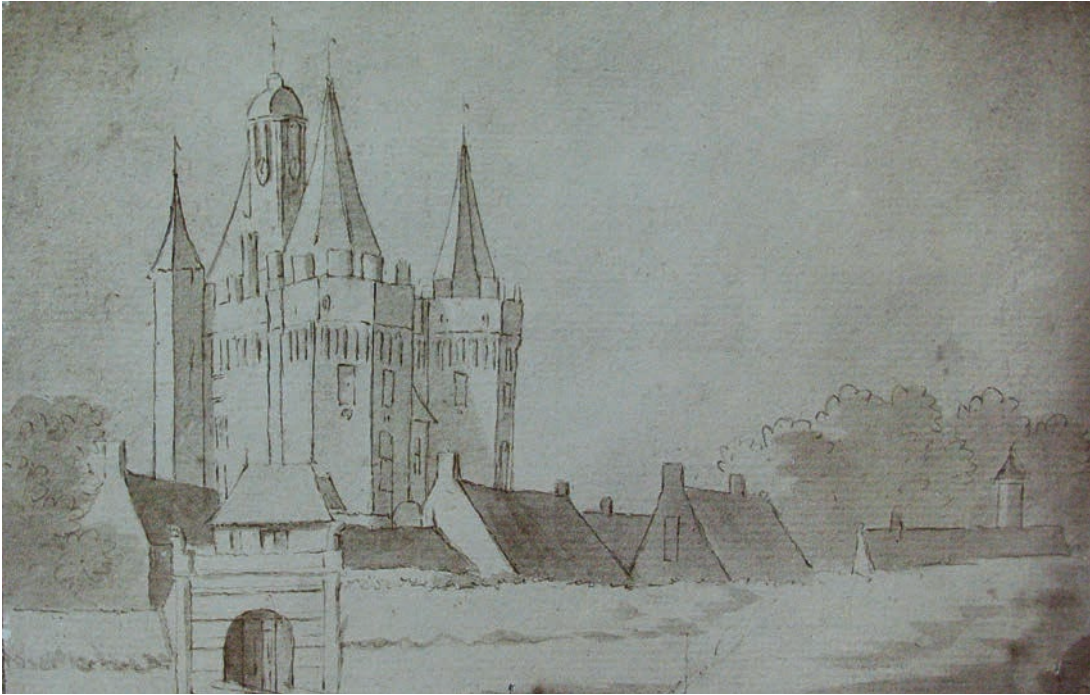
Langzaam ging het stadsbestuur overstag: de Zwollenaren openden geheime onderhandelingen met Kampen om Overijssel onder bisschoppelijk bestuur terug te brengen. Tijdens de verkiezingen van 1524 kwam er een machtswisseling in het stadsbestuur en Zwolle schikte zich weer als vanouds onder het gezag van de bisschop van Utrecht. Maar daar nam de hertog van Gelre geen genoegen mee. Hij schreef het nieuwe stadsbestuur dat hij genegen was de bezwaren van de Zwolse burgerij te horen. Daarom zou hij met een klein gevolg naar Zwolle komen, om de orde en rust te herstellen. En hij voegde al gauw de daad bij het woord. In de *Kamper Kronyk* lezen we:

‘Op den 4 maart 1524 trok hij met eene bende ruiters, drie vaandelen voetvolk en vergezeld van eenige edellieden den IJssel over. De burgemeester van Zwolle, Reinier van den Bussche, begaf zich met 300 schutters hem tegemoet en begroette den vorst aan het Katerveer. Maar [hij] gaf zijne bevreemding te kennen hem van zoveel krijgsvolk vergezeld te zien. En op des hertogs vraag of het hem niet vrij stond met dit gevolg binnen Zwolle te komen, gaf de burgemeester een weigerend antwoord (...)’

Daar aan het Katerveer zagen de Zwolse bestuurders de bui al hangen. Als al dat krijgsvolk de stad binnen zou komen, dan waren de rapen gaar. Ze zeiden tegen de hertog dat hij de stad wel binnen mocht komen, maar dan alleen met een klein gevolg van edelen, dus zonder soldaten. Maar Karel van Gelre liet zich niet tegenhouden en trok met zijn drie vaandels krijgsvolk naar de stad.

Voor een goed begrip van de nu volgende gebeurtenissen merken we op dat waar in dit artikel over de Sassenpoort wordt gesproken, we het eigenlijk hebben over de Binnen-Sassenpoort. Er was ook een Buiten-Sassenpoort, ter hoogte van de brug over de stadsgracht. Die poort was aanmerkelijk kleiner en vermoedelijk van hout gebouwd. Wie Zwolle op die plek in of uit wilde, moest dus door twee poorten heen. Tussen beide poorten was een omsloten ruimte (bijna twintig jaar later veranderd in ommuurd binnenplein).

Terug naar Karel van Gelre, die met zijn legerij van het Katerveer naar Zwolle was gereden

Sassenpoort met op de voorgrond de buitenpoort. Anoniem, achttiende eeuw. (Collectie HCO)

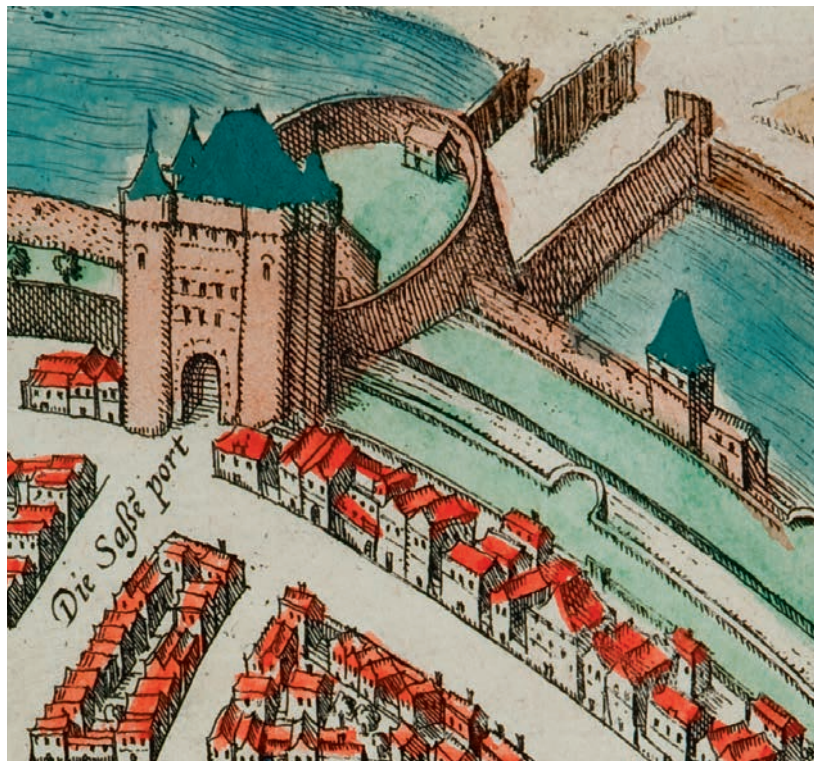
en nu voor de buitenste Sassenpoort stond. We geven weer het woord aan de Kamper kroniekschrijver:

‘De hertog tot aan de Sassenpoort genaderd, steeg van zijn paard en schaarde zich nevens zijne edellieden in de eerste gelederen der voetknechten, om met dezelve de stad in te trekken. De burgers die de poort bezet hielden, wilden (...) alleen den hertog met zijn gevolg van edelen binnen laten, maar konden den aandrang der gelederen niet tegenhouden. Alzoo de poortdeuren welke zij wilden sluiten, door de piekeniers weder opengeduwde werden en reeds was de hertog met een goed getal van zijn volk binnen de eerste poort, toen de burgers die op dezelve de wacht hadden, het valhek lieten nedervallen, waardoor eenige Gelderschen werden gekwetst. De hertog, voorttrekkende en ook de binnenpoort gesloten vindende, sprong naar alle zijden in het rond om zich een uitweg te banen, maar de raad deed spoedig de binnenpoort openen en den hertog noodigen om de stad in te treden, hetwelk hij gramstorig weigerde. Toen vernemende dat de burgerij in de wapens was en tot eene geduchte tegenweer voorbereid, gelaste

hij de zijnen om het gevecht hetwelk voor de poort reeds begonnen was, te staken.’

Zo zat de hertog tussen de twee Sassenpoorten gevangen en zijn leger stond machteloos aan de overkant van de gracht. Hij kon geen kant meer op. Volgens verschillende verslagen schijnt hij daar stampvoetend en rood van woede te hebben rondgelopen. Hij koos eieren voor zijn geld en gaf opdracht aan zijn troepen, inmiddels 2000 man sterk, de strijd te staken. Maar Zwolle bleef waakzaam: ‘In de stad werden de muren en torens door de burgers bezet, het kanon op de wallen en in de straten geplant en de wachten verdubbeld, terwijl de burgerij in gespannen verwachting de nacht doorbracht.’

De volgende dag werd de hertog beleefd uitgeleide gedaan, waarop Van Gelre zich met zijn krijgsvolk over de IJssel terugtrok. Maar hij liet het er niet bij zitten. Hij was zwaar in zijn eer aangetast. Een maand later ging hij met een grote troepenmacht in de aanval. Bij de nadering van het Gelderse leger brandde Zwolle het nonnenklooster, het Buschconvent, en andere

Op deze uitsnede van een kaart van Braun en Hogenberg uit 1581 is het ommuurde voorplein van de Sassenpoort goed te zien. In 1524 werd hertog Karel van Gelre hier door de Zwollenaren ingesloten. (Collectie Stedelijk Museum Zwolle)

Soldaat Zwols garnizoenen ten tijde van de Tachtigjarige Oorlog. (Uit: 'Vestingroute, Historische wandeling door de voormalige vesting Zwolle')

huizen voor de Sassenpoort af, zodat de vijand daar geen gebruik van kon maken. Vanaf die tijd waren de Zwolse kloosters uitsluitend binnen de stadsmuren te vinden. Vervolgens werd de Zwolse vesting nog één keer door de hertog van Gelre op de proef gesteld: 'Op den 6 april [1524] verscheen het Geldersch leger voor de stad, en na een vruchteloos aanbod van vergelijk, deed hertog Karel het geschut planten en begon de vesten te beschieten, waardoor aanmerkelijke schade veroorzaakt werd. Een toren stortte in en de muren geraakten hier en daar omver, maar de belegerden herstelden de breuken zooveel doenlijk en gaven daarbij zoo dapper vuur van torens en wallen dat eene vijandelijke schans bijkans geheel vernield en derzelve geschut tot zwijgen gebragt werd.'

Karel van Gelre voelde dat de belegering van Zwolle hem te veel geld zou kosten en een paar weken later werd de vrede tussen de strijdende partijen getekend. En Zwolle, dat gehoorzaamde de komende jaren als vanouds de bisschop van Utrecht.

De Sassenpoort en de Tachtigjarige Oorlog

De avonturen van Zwolle met de hertog van Gelre hebben nog een typisch middeleeuws karakter. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) gingen de verschillende gewesten zich verenigen tot een republiek, waarmee een einde kwam aan het gezag van bisschoppen, hertogen en keizers. Maar daarmee kwam nog geen einde aan Zwolle als vestingstad. In tegendeel. Zwolle hield de poorten – vaak uit opportunistische redenen – aanvankelijk gesloten voor afwisselend de Spaanse en staatsgezinde troepen. Maar in 1579 waren de Spanjaarden definitief uit Zwolle verdreven en werden ze spoedig opgevolgd door de troepen van de jonge Republiek der Verenigde Provinciën. Het nieuwe bewind ging zich met zaken bemoeien die tot dusver aan de stad zelf voorbehouden waren. Prins Maurits wilde dat Zwolle deel ging uitmaken van een grote verdedigingslinie, die het noorden van ons land Spanjaardvrij moest houden. Daarom vond hij dat Zwolle betere vestingwerken moest aanleggen. De al aanwezige stadsmuren en grachten waren niet voldoende; er waren beter verdedigbare bastions, bolwerken en wallen nodig. Ook

bij de Sassenpoort werd een bolwerk gebouwd: het Sassenpoortenbolwerk (nu Van Nahuysplein). Bovendien kwam aan de overkant van de gracht een hoornwerk te liggen (tegenwoordig ongeveer het gebied tussen de Van Karnebeekstraat, de Zuiderkerkstraat en de Zeven Alleetjes). Door de bouw van de bastions en bolwerken kreeg de stadskern tussen 1606 en 1619 de stervorm die tot op de dag van vandaag herkenbaar is.

Verwaarlozing en afbraak

In 1648 was de Tachtigjarige Oorlog voorbij, maar de vesting Zwolle bleef onder landelijk toezicht in stand. Als vanouds ging de Sassenpoort als het donker werd op slot en nog steeds werd de poort ook als gevangenis gebruikt. Maar de rol van de poort als onderdeel van de verdediging van Zwolle verloor door nieuwe technieken in de manier van oorlogvoeren jaar na jaar aan betekenis. Tegen het einde van de achttiende eeuw waren de verdedigingswerken in verval geraakt. De Franse tijd bracht daar geen verandering in.

Toen het Franse garnizoen eind 1813 uit de stad vertrokken was, ontbrak geld om al die oude muren, torens en poorten te onderhouden. En als dat geld er wel was geweest dan zou onderhoud, gezien met de ogen van die tijd, slecht besteed zijn geweest. De verdedigingswerken hadden hun waarde verloren. Dat alles had tot gevolg dat

ze nog verder in verval raakten wat voor de stad erger was: ze stonden in de weg!

In 1838 verdedigde het stadsbestuur als volgt het besluit de vestingwerken op te ruimen: 'De tijden en de omstandigheden zijn (...) aanzienlijk veranderd. Sedert het laatst der vorige eeuw is Zwolle gelukkig geene vesting meer. (...) Oudtijds was men genoodzaakt de stad zoo veel mogelijk ontoegankelijk te maken, en ze tot een groot bolwerk te stichten. Thans kan men ze geheel openstellen, en de huivering verwekkende bolwerken, bastions en hooge wallen kunnen nu tot aangename lustplaatsen en wandeldreven aangelegd worden.'

Aartsengel Sint Michaël, beschermheilige van Zwolle. Raamversiering in de Sassenpoort. (Foto Jan van de Wetering)

De Sassenpoort gezien vanaf het Van Nahuysplein, door Joan Willem Meijer, 1840-1929. (Collectie Stedelijk Museum Zwolle)

Dit plan werd – naar Zwolse begrippen – in omgekend tempo gerealiseerd. Vijf jaar later al, in 1843, zei de burgemeester in een toespraak het volgende:

‘Oude nauwe poorten, die geene bouwkundige waarde bezaten, zijn gesloopt en opgeruimd; de hoge wallen en borstweringen, overblijfsels van een verdedigings-stelsel dat in onze eeuw doelloos is geworden, zijn gevallen en in aangename wandeldreven herschapen’. Van de drie stadspoorten bleef er één over: de Sassenpoort.

Het nieuwe stadsbeeld na de sloop en de aanleg van wandelplaatsen wordt ons verteld door een Amsterdams koopman, die op 4 mei 1848 Zwolle aandeed voor een toeristisch bezoek. Uiteraard ging hij ook de Sassenpoort bekijken:

‘De Koestraat brengt ons aan de Sassenpoort, die bij de Zwollenaren, vooral van den echten stempel, in hooge achting staat, wijl hier de ondeugende hertog Karel als eene rot in den val liep – anno 1524. De booze wereld, en vooral de altijd op Zwolle jaloersche steden Deventer en Kampen, vertelden al spoedig, dat Karel (...) voor een grooten losprijs was vrijgelaten, en dat de raad der stad daaraan zijne vingers had blaauw geteld, waarom

al den Zwolschen onmeedoogend den bijnaam van blaauwvingers werd aangewreven. (...)’

Aan deze geschiedkundige herinneringen heeft Zwolle het voor een groot deel te danken, dat in dezen anti-poortgezinden tijd, dit fraai gedenkteken van vroegere dagen voor den verwoestenden moker is beveiligd gebleven. Meer echter dan die geschiedkundige herinneringen, pleit voor het in wezen blijven dezer poort, en dit is haar inderdaad behagelijk uiterlijk. Die spitse torentjes met hare leijen daken, geven aan den bevalligen omtrek eene romantische tint. Het is nu, alsof die poort daar is opgetrokken, ten einde het deftig en ernstig verleden aan het jolig lachende heden te huwen. Daarom: Leve de Sassenpoort! (...)’

Onze Amsterdams koopman vervolgt zijn wandeling door de stad met een sneer: ‘Wij verlaten de Sassenpoort, wier doorgang wij wat meer reinheid toewenschen.’⁷

Bewaarplaats Rijksarchief Overijssel

Het had niet veel gescheeld of de Sassenpoort was in 1877 alsnog afgebroken. Dat jaar was onderhoud dringend nodig. De kosten werden op 2000 gulden geraamd. De Zwolse Raad boog zich over de kwestie. Eerst kwam raadslid De Vos van Steenwijk aan het woord. Hij zei:

‘Men moet bij deze uitgave niet vergeten dat de Sassenpoort zijn tijd gehad heeft en een monument is dat niet meer in onzen tijd past. Daarbij is ’t eene belemmering voor de passage. ’t Zou de Zwolschen die aan het gebouw gewend zijn, misschien in den aanvang vreemd zijn als het opgeruimd werd, maar het kon wel eens noodzakelijk zijn.’

De notulist hield het zakelijk, maar uit alles valt te merken dat de emoties in de raad hoog opliepen. Uiteindelijk maakte raadslid Van der Voort een einde aan het debat met de woorden: ‘Het is mijn innige overtuiging dat er nooit een Raad zal opstaan die de schendende hand aan den Sassenpoortentoren zal slaan.’⁸

De door De Vos van Steenwijk genoemde belemmering van de passage bij de Sassenpoort werd in 1904 opgelost door een extra doorgang naast de poort te maken. In 1898 kreeg de Sassenpoort een nieuwe bestemming: de poort werd in gebruik geno-

De Sassenpoort. Anoniem, derde kwart negentiende eeuw. (Collectie Stedelijk Museum Zwolle)

men als bewaarplaats van het Rijksarchief in Overijssel. Een paar jaar daarvoor was de poort door de gemeente aan het Rijk overgedragen, onder beding dat het gebouw in staat en stijl zou worden gerestaureerd en dat op de toren het uit de achttiende eeuw daterende slaguurwerk gaande zou blijven.

Tot 1977 zou de Sassenpoort de functie van Rijksarchief behouden. Onder omstandigheden die een archief onwaardig zijn. De woorden gesproken bij het afscheid van archivaris Albert Mensema, nu twee jaar geleden, vatten het probleem kort en bondig samen: ‘Het was een archiefgebouw, even romantisch als ondoelmatig, met z’n wenteltrappen

en verborgen hoeken en gaten, koud en vochtig in de winter en met veel stof, vleermuizen en vliegen.⁷⁹

Met het verdwijnen van het archief verloor de poort alweer een functie, niet voor de eerste keer en naar alle waarschijnlijkheid ook niet voor de laatste keer. Maar na 600 jaar staat de Sassenpoort er nog steeds en er wordt alweer nagedacht over een nieuwe bestemming. Misschien wel een verbreding van de huidige museale functie. Ook zijn er plannen om de poort in 2010 af te sluiten voor het verkeer. De geschiedenis stopt na 600 jaar niet: de Sassenpoort gaat op weg naar nieuwe avonturen. Laten we de poort in ere houden en ons aansluiten bij de woorden van die negentiende-eeuwse koopman uit Amsterdam: Leve de Sassenpoort!

- * Dit artikel is een bewerking van de gelijknamige lezing die in de cyclus Historische Avonden op 10 september 2009 in het HCO werd gehouden.

Literatuur

- Aa, A.J. van der, *Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden uit 1839-1851*
 Ach lieve tijd, *750 jaar Zwolsen, Zwollenaren en hun vestingwerken*
Bouwen in Nederland, 600-2000, red. Prof. dr. Koos Bosma, e.a., Zwolle, 2007
 Hattum, B.J. van, *Geschiedenissen der stad Zwolle, I-V, 1767-1775*. (Zwolle, 1975)
 Wetering, Jan van de, *De Zwolse canon, De geschiedenis van Zwolle in 50 vensters*, Zwolle, 2008
 Elberts, W.A., *Historische wandelingen in en om Zwolle*, Schiedam, z.j.
 Vries, Thom. J., *Geschiedenis van Zwolle, deel I en II*, Zwolle, 1954-1961

Noten

1. *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant*, jaargang 1905
2. B.J. van Hattum, *Geschiedenissen der stad Zwolle*, II, p. 2-3
3. Idem, p. 4
4. Idem, p. 14
5. Idem, p. 18-48
6. Evert Moulin, *Historische Kamper Kronyk* (1839), p. 362-365
7. *Uit Nederlandsch Museum, Geschied- en letterkundige merkwaardigheden* (1848), p. 542
8. HCO, *Handelingen van den raad der gemeente Zwolle*, 1877
9. HCO: Uit toespraak Piet den Otter op 14 september 2007

Gezicht op het Van Nahuijsplein onder de boog van de Sassenpoort. Circa 1938. (Eigen Erf, collectie HCO)

Medewerkers van het Rijksarchief in de Sassenpoort, zittend archivaris J. Geesink, circa 1922. (Collectie HCO)

Het hoornwerk van Zwolle

Een merkwaardig verlopende straat en twee bijzondere voordeuren

Kees Canters

De Zuiderkerkstraat in de Stationswijk van Zwolle vertoont halverwege een flauwe bocht die niet direct valt te verklaren op basis van wat er ter plaatse is te zien. Toch blijkt deze bocht een duidelijk aanwijsbare herkomst te hebben: een verslag van een kleine, historische rondtocht ter plaatse.

De kaart van Blaeu

Een kaart uit de atlas 'Toonneel der Steden van de Vereenighde Nederlanden, met haar Beschrijvingen', uitgegeven bij Joan Blaeu in 1649, toont 'Swolla'. De kaart geeft een prachtig en gaaf beeld van Zwolle 'binnen haar veste': de middeleeuwse muur omsluit de stad en als tweede verdedigingsgordel liggen er om de stad heen elf bastions naar buiten te prikken. Het betreft een stervormige vesting, gebouwd geheel conform de regels van de toentertijd geldende vestingbouwkunde. In de middeleeuwse muur vallen vier grote stadspoorten te onderscheiden met elk een of twee bruggen over de aangrenzende wateren. Alleen bij de Vispoort aan de huidige Thorbeckegracht is geen doorgaande verbinding naar de wereld buiten de stad.

Buiten de drie grote poorten, Diezerpoort, de Sassenpoort en de Kamperpoort, ontwikkelden zich later, vooral in de twintigste eeuw, de karakteristieke oude wijken van Zwolle: Diezerpoort (oorspronkelijk Nieuwstad geheten), Assendorp en Kamperpoort. Alleen bij de Kamperpoort is al iets van deze ontwikkeling aangeduid, een paar verspreid liggende huizen met in de tuinen keurige patronen van haagjes en fruitbomen. Een tweede staat van deze kaart, een korte tijd later gemaakt, laat overigens zien dat er toen ook al sprake was van bebouwing buiten de Diezerpoort en buiten de Sassenpoort.

Er is een tijd geweest dat er twee Sassenpoorten waren: een Binnen- en een Buiten-Sassenpoort. De Binnen-Sassenpoort was de uit

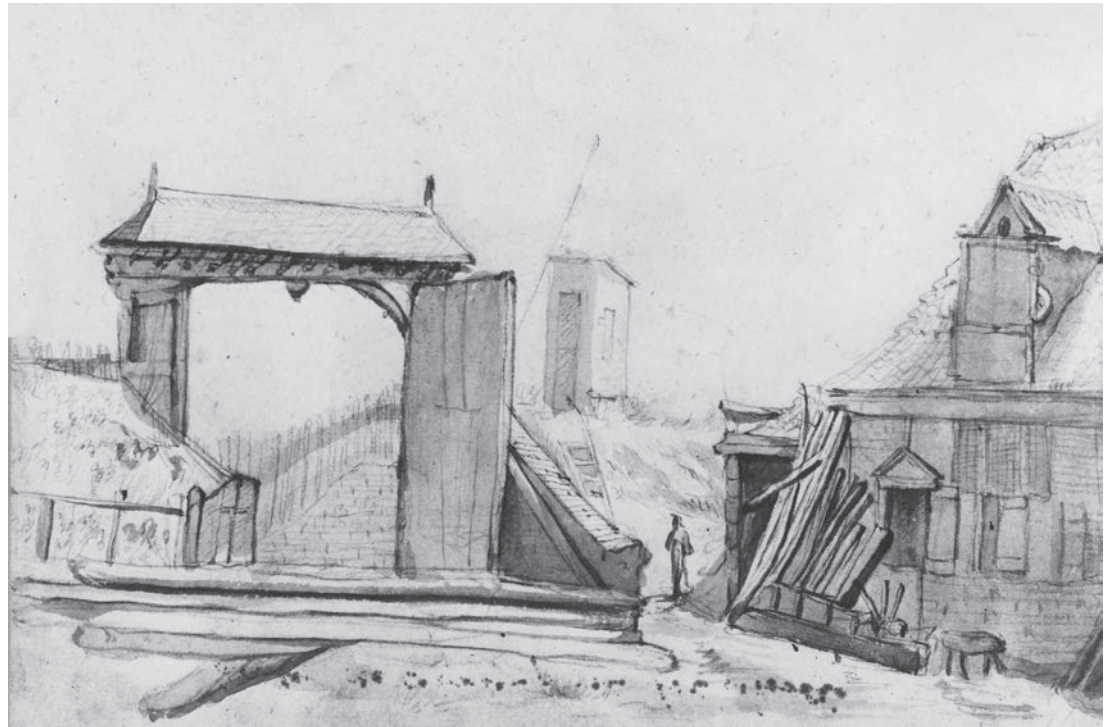
1409 stammende en nog steeds bestaande, grote stenen poort. Omstreeks 1700 werd de buitenpoort geschetst door de tekenaar Gerrit Grasdorp, die veel locaties in en om Zwolle vereeuwigde. De Buiten-Sassenpoort was toen niet meer dan een wat zwaar uitgevallen houten poort, zoals we die wel kennen van foto's van de erepoorten

opgericht voor het bezoek van koningin Wilhelmina en regentes Emma in 1895 en van koningin Wilhelmina en prinses Juliana in 1921. Deze buitenpoort was dus niet vergelijkbaar met de grote binnenpoort. Op een stadsplattegrond uit 1823 getekend door G. Haasloop Werner staat de Buiten-Sassenpoort nog summier aangeduid.

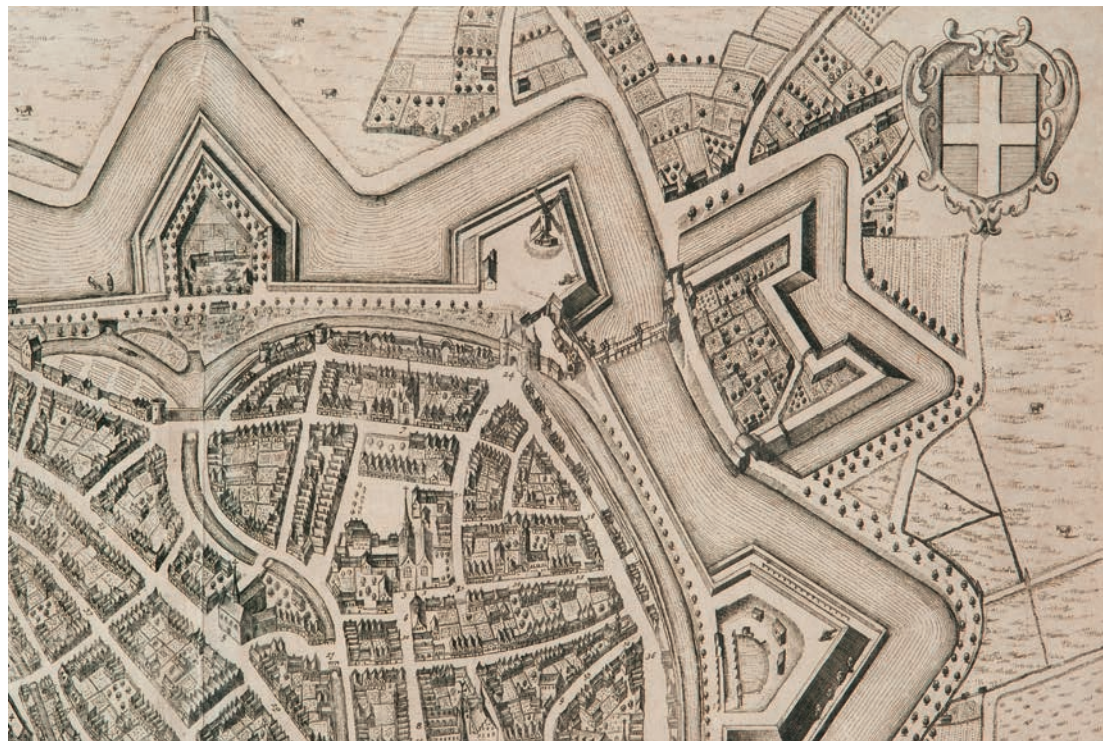

*De plattegrond van
Joan Blaeu van 'Swol-
la', omstreeks 1650.
(Collectie HCO)*

Poort buiten de Sassenpoort, omstreeks 1700
 geschetst door Gerrit
 Grasdorp, 1659 – 1716.
 (Collectie Stedelijk
 Museum Zwolle)

Detail uit de platte-
 grond van Joan Blaeu
 met de Sassenpoort en
 omliggende gebouwen.
 Voor de wal met de
 zeventiende-eeuwse
 stadsmuur ligt een deel
 van de vesting buiten de
 stadsgracht, het hoorn-
 werk. Omstreeks 1650.
 (Collectie Stedelijk
 Museum Zwolle)

Door de aanleg van de bastions aan het begin van de zeventiende eeuw (zie hieronder) moest de rechtdoorgaande uitvalsweg om het Sassenpoort-enbolwerk – het tegenwoordige Van Nahuysplein – iets verlegd worden. De huidige weg vanuit de oude binnenstad naar de brug vertoont nog steeds de merkwaardige slinger die hiervan het gevolg was. Rechts op de genoemde tekening van Grasdorp is de wal van het bastion duidelijk te zien, inclusief een houten wachthuisje er bovenop, de voorloper van het later op precies dezelfde plek gebouwde stenen wachthuis ter hoogte van de bushalte – tegenwoordig ‘onderdeel’ van Fortis... Dat het hier oorspronkelijk een gebouw van de gemeente betreft, blijkt uit het duidelijk zichtbaar aangebrachte, blauwwitte gemeentewapen van Zwolle.

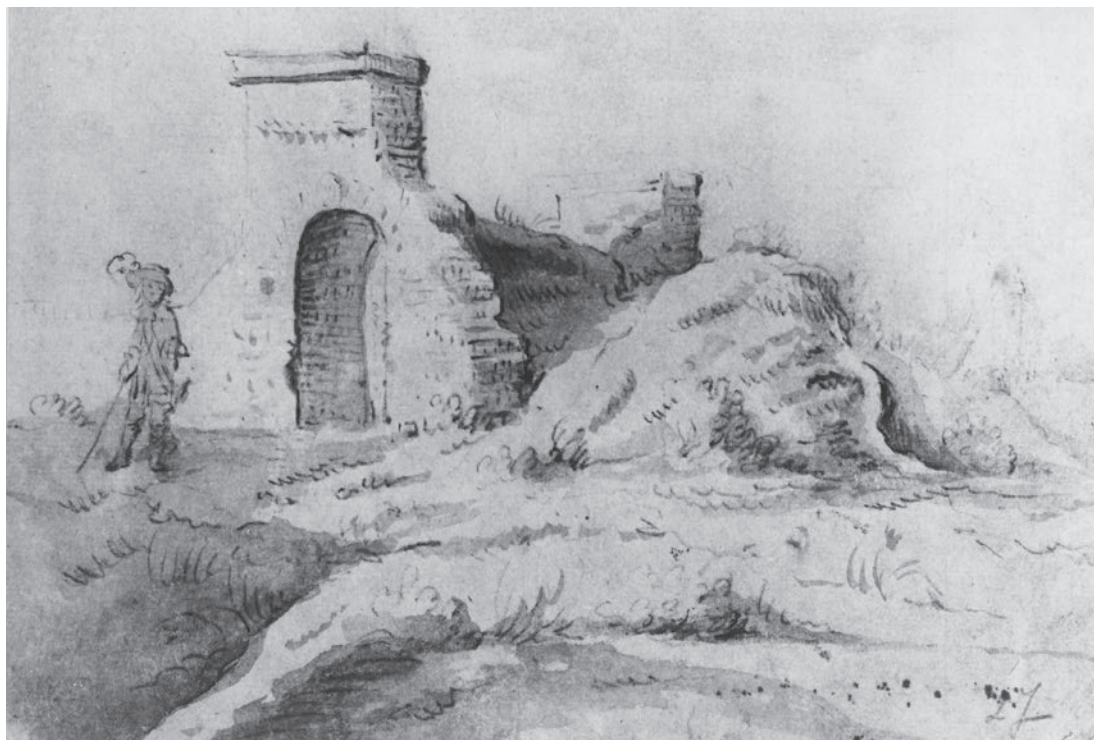
Hoornwerk

Wanneer we op de kaart van Blaeu iets nauwkeuriger naar de omgeving van de poorten kijken, valt op dat er voor de buitenste Diezerbrug als een soort taartpunt een kleine wal is aangelegd, een

ravelijn, en bij de brug van de Sassenpoort zelfs een nog groter verdedigingswerk. Bij de Kamperpoort is niets toegevoegd.

Het type verdedigingswerk zoals aangebracht bij de Sassenpoort wordt een hoornwerk genoemd, volgens A.H. Mohr (in *Vestingbouwkundige Termen*, 1983): ‘buitenwerk van een vesting, bestaande uit een gebastionneerd front [= twee halve bastions verbonden door een wal, de zogenoemde courtine, KC] en twee lange, doorgaans evenwijdige, flanken, aansluitend aan de vestinggracht.’

In de loop van de zestiende eeuw veranderden de opvattingen over de aard en kracht van een verdedigbare stad. Een gevolg hiervan was dat de uit de Middeleeuwen stammende stenen verdedigingsmuren rond een stad vervangen moesten worden door aarden verdedigingswerken. Dit was veel goedkoper dan stenen muren, ook in het onderhoud. Bovendien waren dit soort werken veel beter bestand tegen het steeds zwaarder wordende kanonvuur. Een alternatief voor vervanging kon zijn de aarden verdedigingswerken vóór de stenen

Ruïne van een stadspoort buiten de Sassenpoort, omstreeks 1700 geschetst door Gerrit Grasdorp, 1659-1716. (Collectie Stedelijk Museum Zwolle)

omwalling en / of óver de verdedigingsgracht aanleggen. Daarnaast was het zaak om de extra kwetsbare bruggen goed te beschermen. Dit bereikte men door het aanleggen van een zogenoemd voorwerk, waardoor de afstand tot de belegeraar werd vergroot met als gevolg dat de effectiviteit van het vijandelijk geschut werd verminderd.

Het hoornwerk van Zwolle

Tijdens de Tachtigjarige Oorlog werd ook de verdediging van Zwolle aangepast aan de eisen des tijds. Op aandringen van en met aanzienlijke financiële steun vanuit de Staten-Generaal werden de te vernieuwen verdedigingswerken van Zwolle ingepast in een nieuw concept, een frontlinie langs de IJssel. De nieuwe verdedigingsfunctie maakte deel uit van de verdedigingsstrategie van de Staten-Generaal tegen de koning van Spanje. Belangrijkste doel hiervan was een linie opwerpen tegen de mogelijk uit het oosten oprukkende Spaanse troepen. Die waren omstreeks 1600 in het oosten van het land namelijk succesvol geweest door de herovering van enkele steden op de opstandelingen. Er dreigde daardoor gevaar uit

het oosten voor Utrecht en Holland.

Het hoornwerk van Zwolle vormt van deze veranderende inzichten een fraaie uitwerking. Door de wel 150 meter lange flanken van dit voorwerk werd metterdaad de afstand tussen de brug en de eventuele vijandelijke batterijen aanzienlijk vergroot. De Sassenpoort met brug was waarschijnlijk de belangrijkste toegang tot Zwolle en, aangezien deze eerste 'Ijssellinie' ook toen al naar het oosten gericht was, was dit mogelijk ook de reden dat met name de hier gelegen brug extra aandacht kreeg door de aanleg van een eigen hoornwerk.

Door onderhandelingen over de respectieve bijdragen van Zwolle en van de Staten in de kosten voor de aanleg van de nieuwe verdedigingswerken duurde het nog zo'n tien jaar voordat ermee begonnen kon worden. Dat had wel als voordeel dat de werkzaamheden uiteindelijk in een relatief rustige periode konden worden gerealiseerd, namelijk tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609-1621). Dit betekent dat er dezer jaren naast het vieren van de zes eeuwen oude Sassenpoort, nog een ander eeuwfeest te vieren is, namelijk dat

Detail van de kaart van G. Haasloop Werner waarop de Sassenbinnenpoort, de huidige Sassenpoort, en de Sassenbuitenpoort zijn aangegeven, 1823. (Collectie Stedelijk Museum Zwolle)

van de vier eeuwen bestaande, en nog steeds goed herkenbare Zwolse verdedigingsopzet met gracht, bastions, poorten en bruggen. Een geschikte aanleiding om eens na te gaan of een (tijdelijke) reconstructie van de Diezerpoort en de Kamperpoort te overwegen valt, bij voorbeeld in de vorm van stalen steigerbouw? Dat zou als bijkomend effect kunnen hebben dat er wat meer balans komt tussen de drie oude Zwolse buitenkernen, Assendorp, Dieze(rpoort) en Kamperpoort. Op de plaats waar vroeger de Diezerpoort stond is in ieder geval voldoende ruimte voor zo'n (tijdelijke) herbouw beschikbaar.

Het hoornwerk nu

Uit de vorm of de naam van sommige openbare ruimtes valt op indirecte wijze nog steeds de invloed van de oorspronkelijke aanwezigheid van het hoornwerk af te leiden. Aan de oostzijde was voldoende ruimte aanwezig om een lange lijnbaan voor een touwslagerij in te richten waar strengen hennep tot touw konden worden gedraaid. Tot het eind van de jaren tien van de twintigste eeuw bestond deze touwslagerij nog. In de jaren twintig werd het gebouw van deze touwslagerij door de Coöperatieve Groente- en Fruitveiling gebruikt als veilinggebouw. Na de Tweede Wereldoorlog leende deze plek zich uitstekend voor de aanleg van een parkeerplaats. De langgerekte vorm van deze parkeerplaats voert dus niet terug op de lijnbaan maar op de oostelijke flank van het hoornwerk.

De merkwaardige naam van de straat aan de westzijde van het hoornwerk, Zeven Alleetjes, herinnert er aan dat de gemeente Zwolle in de loop van de negentiende eeuw het hoornwerk tot een wandelpark bestemde. Daartoe werden zeven rijen lindes aangeplant, die met elkaar zeven alleetjes omzoomden. Dat de directe omgeving van het hoornwerk nog lang groen bleef, blijkt ook uit de naam Tuinstraat. Hier maar ook elders lagen de warmoezerijen van Zwolle, waar groente en kruiden werden gekweekt voor de stedelingen.

Een belangrijk deel van het hoornwerk werd sinds 1885 in beslag genomen door de in opdracht van J.F.G. van Reede, wijnkoper te Zwolle, door architect S.J.H. Trooster ontworpen grande villa

met bijbehorende tuin: Burgemeester Van Roijensingel 18. In het boekje *Het deurtje van Zwolle* (1988) beschrijft mevrouw Wiet Kühne-van Diggelen op boeiende wijze de sfeer die er in de jaren dertig in dit woonhuis hing, toen ze daar als kleinkind van de toenmalige eigenaar, mr. B.P.G. van Diggelen jr., heerlijke, lange zomers met haar beide zussen logeerde. De titel van het boekje slaat op de voordeur van de villa: een twee meter brede en drie meter hoge poort met twee openslaande deuren, met zijn vele neorenaissance en neoclassicistische stijlkenmerken goed passend in de rest van de imponerende gevel: een wel héél bijzondere voordeur en dus bepaald geen 'deurtje'.

Grootvader Van Diggelen had het uitzonderlijk grote huis (23 ruime kamers!) al in 1891 gekocht, voor f 41.005, hij was toen nog student in de rechten te Leiden. In het boekje is echter nergens sprake van het hoornwerk. De huidige parkeerplaats aan de Van Roijensingel beslaat voor een groot deel de oorspronkelijke tuin van deze villa en dus ook van het Zwolse hoornwerk.

Wiet Kühne-van Diggelen, 'Het deurtje van Zwolle'. Hoogeveen, 1988. (Particuliere collectie)

'Het deurtje van Zwolle', de voordeur van het imposante pand Burgemeester van Roijensingel 18. (Foto auteur)

Het gebouw van de voormalige NV Electriciteits Fabrick IJsselcentrale aan de Zeven Alleetjes; tegenwoordig is hier de GGD IJsselland gevestigd. (Foto's auteur)

Het hoornwerk wordt tegenwoordig voor een ander groot deel in beslag genomen door het kantoorgebouw van de voormalige NV Electriciteits Fabrick IJsselcentrale, een interessant en met oog voor het ambachtelijke detail ontwerp van de architecten A.J. van der Steur en M. Meijerink, uitgevoerd in de periode 1936-1945. Eerstgenoemde werkte op landelijk niveau en ontwierp bij voorbeeld ook het Museum Boijmans Van Beuningen te Rotterdam. Meijerink woonde en werkte in Zwolle; hij was de oprichter van

Architectenbureau Meijerink waar later ook zijn zoon en kleinzoon de scepter zwaaiden. De latere uitbreiding van het kantoorgebouw richting Van Roijensingel springt met zijn donkerbruine panelen van cortenstaal in het oog, maar contrasteert – om niet te zeggen detoneert – daardoor ook des te meer met de statige, imponerende gevels van de eindnegentiende-eeuwse villa's die Zwolse notabelen hier toen langs de stadssingel lieten bouwen.

Nog een ander groot gebouw op het hoornwerk is dat van de Stichting De Vilsterenhuizen aan de Zuiderkerkstraat, begin jaren dertig van de vorige eeuw ontworpen door architect J.D.C. Koch. Het bouwwerk heeft een groot volume, maar valt mede door zijn vorm en wat verscholen ligging aan de buitenkant nauwelijks op. Inwendig is het kenmerkend voor de wijze waarop men in de jaren dertig aankeek tegen de huisvesting van alleenstaanden: de robuuste afwerking en de met kleurige maar toch saaie tegels beklede, holklinkende gangen roepen associaties op met een sportfondsenbad, hier en daar zelfs met een gevangenis; de oorspronkelijke naam van dit gebouw, 'Gesticht Vilsterenhuizen', wijst in dezelfde richting. De huidige eigenaar, Woningstichting Openbaar Belang, heeft plannen om dit gebouw te gaan slopen en het dan vrijkomende, grote perceel een andere bestemming te geven.

Verder is natuurlijk de Zuiderkerk van de Nederlands Gereformeerde Kerk een beeldbepalend gegeven op het hoornwerk, een gebouw dat in 1923 werd opgetrokken naar een ontwerp van architect J.H. van der Veen. Door het gebruik van verschillende soorten baksteen in hoekige, classicistische banden gemetseld, door de quasi-gotisch vormgegeven ramen, door een klein 'art deco'-achtig vieringtorentje op de kruising van schip en dwarsbeuk en door de stevige kerktoeren, waarvan de spits wel wat weg heeft van een aantal over elkaar geplaatste puntmutsen, maakt het gebouw een wat eclectische indruk. Twee borden aan de buitenkant herinneren aan de Tweede Wereldoorlog, toen hier bijeenkomsten van verzetsmensen plaatsvonden. Zo werd hier in maart 1943 onder leiding van 'Frits de Zwerver – in werkelijkheid dominee F. Slomp – de eerste ruilbeurs voor onderduikers gehouden.

Snackcorner Norp aan de Burgemeester Van Roijensingel. (Foto Elske Bootsma)

Op de noordelijke hoek van het hoornwerk, hoek Van Karnebeekstraat - Van Roijensingel, is Snackcorner Norp gevestigd, waar de lekkerste dingen uit het frituurvet komen en de altijd vriendelijke heer Norp de regie voert. Onder de klanten bevindt zich ook wel eens een gehaaste wethouder die tussen twee afspraken door snel nog even 'iets warm's' consumeert. 's Avonds vormt de goed zichtbare buitenreclame, uitgevoerd in neonverlichting, het bewijs dat de vooruitgang ook het hoornwerk niet ongemoeid heeft gelaten.

Voortbestaan van (de naam) het hoornwerk

Tot voor kort was er nog steeds sprake van het hoornwerk, namelijk door de 'Clematistuin het Hoornwerk', gelegen naast de al eerder genoemde parkeerplaats aan het begin van de Van Karnebeekstraat. Op het oppervlak van een middelgrote tuin groeiden en bloeiden hier onder (bege)leiding van mevrouw Roelie van der Meulen meer dan vierhonderd verschillende clematissoorten. De tuin kon worden bezocht en was in de wereld van tuinliefhebbers wijd en zijd bekend. Om haar missie voor het plantengeslacht Clematis te

Voordeur van Zuiderkerkstraat 12, 'Aan het hoornwerk'. (Foto auteur)

Detail uit de kaart van Zwolle omstreeks 1960, het door de Burgemeester Van Roijensingel, Van Karnebeekstraat, Zuiderkerkstraat (met de merkwaardige bocht) en de Zeven Alleetjes gevormde hoornwerk valt nog duidelijk te onderscheiden. (Particuliere collectie)

completeren verkocht mevrouw Van der Meulen op kleinschalige wijze ook clematissen aan het publiek, waaronder de meest gewone maar ook zeer exotische, met bloemen zo groot als ontbijtbordjes. Vooral de boeiende en stevig gedirigeerde rondleidingen van mevrouw Van der Meulen door haar eigen Hof van Eden waren bijzonder. Je kreeg precies aangewezen waar je je voeten moest zetten en waar je op moest letten, met tot slot, in een donkere, wat geheimzinnige kamer, de vertoning van een cd met bewegende (!) beelden van spectaculair bloeiende exemplaren uit haar tuin. Of de Clematistuin ooit weer open zal gaan?

Inmiddels is het voortbestaan van de naam ‘hoornwerk’ in de openbare ruimte van Zwolle toch verzekerd – voor zolang als het duurt. Alweer enige jaren geleden heb ik mijn eigen woning in de Zuiderkerkstraat van de naam ‘Aan het hoornwerk’ voorzien, als zichtbare herinnering aan de fysiekhistorische oorsprong van de omgeving.

Ik heb bij het aanbrengen van deze naam op mijn voordeur geprobeerd hetzelfde lettertype te gebruiken als architect C.J. Vriens, die het blokje van drie woningen ontwierp waarvan de woning deel uitmaakt, heeft gebruikt. Het is een prachtig, uitbundig en zeer sprekend lettertype – naar ik aanneem, een eigen ontwerp van Vriens. Het blokje is gebouwd in 1935 en de letter past precies bij de gehanteerde bouwstijl, die in de jaren dertig als modern gold. Hiermee is een tweede bijzondere voordeur gesignaleerd op of rond het hoornwerk – en er zijn er nog meer!

De bocht

Op basis van het bovenstaande is nu goed te verklaren waarom er halverwege de Zuiderkerkstraat zo’n merkwaardige bocht zit: de Zuiderkerkstraat volgt precies de rooilijn van het Zwolse hoornwerk.

Mollebonen en blauwvingers

Groningers in Zwolle 1919-1940, een kleine geschiedenis van de Grönniger Verainen 'De Molleboon'

Eind maart 1920 viel bij een aantal inwoners van Zwolle en omstreken een brief in de bus. 'An de leden van De Molleboon' stond erboven. Het was een in het Gronings gestelde uitnodiging voor een bijeenkomst in Odeon, alwaar op woensdagavond 7 april om acht uur 'wie de eerste jaordag van onze verainen vieren.' Het programma, dat zoveel jaar later door de blauwpaarse vlekken op het papier toont dat er vele doorslagen van getypt werden, vermeldde naast de Opening, ook 'Verslag van Secretaores en Puutholder' (penningmeester) en 'Rondvraag en Veurdrachten'. Na de pauze was er tijd voor 'Gezelschapsspeulen en Bal'.

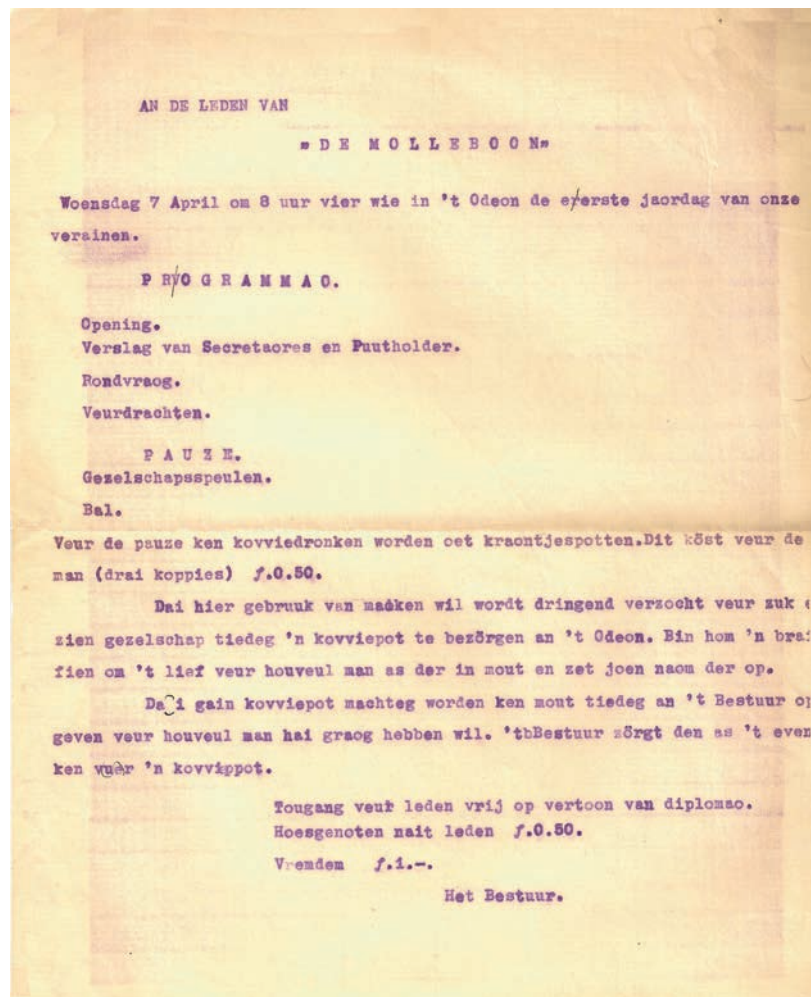
Groningse gebruiken werden op de bijeenkomsten in ere gehouden. Dat blijkt uit de volgende teksten: 'Veur de pauze ken kovviedronken worden oet kraentjespotten. Dai hier gebruik maöken wil wordt dringend verzocht veur zük en zien gezelschap tiedeg 'n kovviepot te bezör-gen an 't Odeon.' En verder: 'Dai gain kovviepot machteg worden ken mout tiedeg an 't Bestuur opgeven veur houveul man hai graag hebben wil. 't Bestuur zörgt den as 't even ken veur 'n kovviepot.' De toegang voor leden was vrij op vertoon van hun 'diplomaö'. Huisgenoten niet-leden mochten er voor vijftig cent in, vreemden moesten één gulden betalen.

Het echtpaar Werkman-Bos

Een van die genoemde kraentjeskannen stond thuis in de kast bij mijn in 2006 overleden moeder. Zij, Hennie Werkman-van der Vegt, geboren en getogen Zwolse (Assendorp, nicht van de in 2001 in dit tijdschrift beschreven Wim Peters) en haar enkele jaren eerder overleden man Chris Werkman, geboren in Winschoten en getogen in Zwolle, erfden die kan van hun (schoon)moeder, mevrouw T. Werkman-Bos, echtgenote van M.H.

Werkman. Deze beiden, mijn grootouders, verhuisden in 1920 uit Winschoten, waar hij hoofdredacteur was van de *Nieuwe Winschoter Courant*, naar Zwolle. Daar werd mijn grootvader eerst

Martin Werkman

Uitnodigingsbrief voor het vieren van het éénjarig bestaan van De Molleboon in april 1920. (Collectie auteur)

M.H Werkman, hoofdredacteur van de 'Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant' en lid van De Molleboon. Omstreeks 1927. (Collectie auteur)

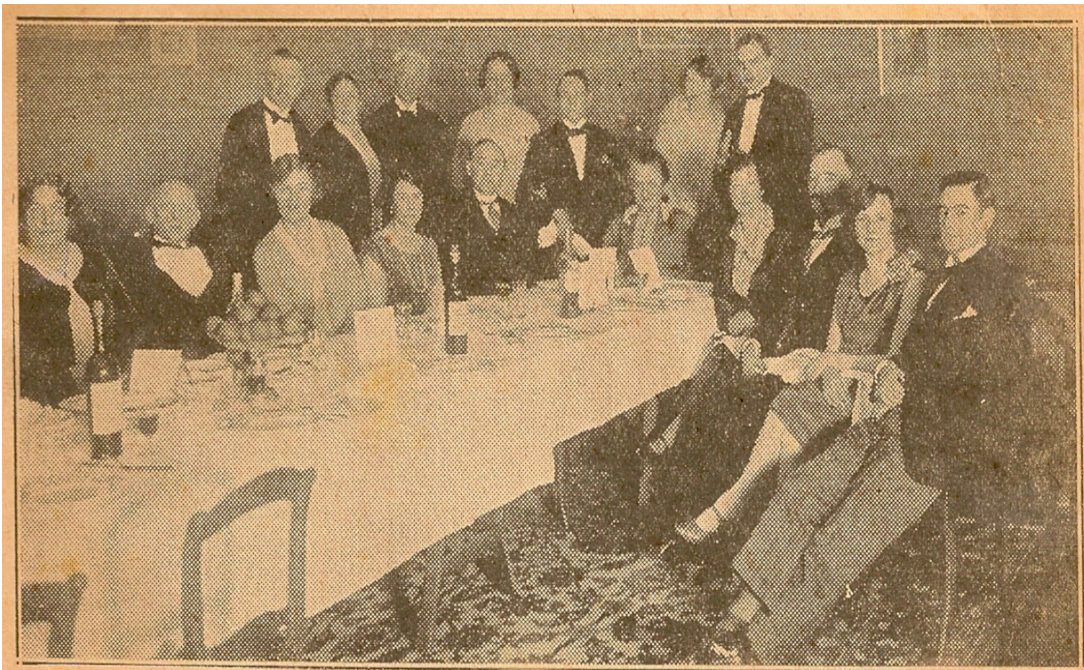
redacteur Letteren en Kunst, later hoofdredacteur van de *Zwolsche Courant* (destijds voluit de *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant* geheten). Ze vestigden zich in de Prins Hendrikstraat 20, waar ze tot hun dood woonden. Ik heb er vele zomervakanties doorgebracht.

Beiden hadden in Winschoten actief deelgenomen aan het maatschappelijke en culturele leven. Mijn grootmoeder speelde niet onverdienstelijk toneel – ze kreeg er in Nieuwolda een gouden medaille voor – en mocht graag piano spelen. Mijn grootvader schreef niet alleen voor de krant, maar regisseerde ook toneel, zat in vele commissies en publiceerde gedichten in tijdschriften als *De Nieuwe Gids* en *Groot Nederland*. Zijn broer

– de vandaag nog altijd bekende drukker-graficus H.N. Werkman – drukte in 1910 M.H. Werkmans poëziedebuut *Museum van Plastische Verzen*. In 1917 deed hij dat nog eens voor Werkmans *Inleiding tot de Poëzie*. Ten tijde van zijn verhuizing verscheen zijn eerste (en laatste) roman *Ennemaheert*. In Zwolle werden beiden lid van De Molleboon, een vereniging van Groningers in Zwolle en omstreken die een jaar eerder, in april 1919 was opgericht.

De oprichting

De feestrede bij het tienjarig bestaan van De Molleboon, 2 maart 1929, doet het oprichtingsverhaal uit de doeken. Drie Groningse Zwollenaren stonden aan de wieg: dr. D.A.C. Dornheck Busscher, conrector van het gymnasium, H.W. Heckman, eigenaar van een herenkledingzaak aan de Melkmarkt 28 en K. van Zandbergen, belastingcontroleur. Ze belegden op 14 maart 1919 een vergadering in de Harmonie aan de Grote Markt voor de oprichting van een afdeling van de 'Grunneger Sproak', waar nog zes andere Zwollenaren bij aanwezig waren. Dat waren de heren A.B.W. van de Beek, L. Beertema, J.R. Derksema, T.H. van Dijk, dr. L.E. Eerkes en ir. H. Blankstein. De eerste avond die zij op 12 april 1919 in Odeon organiseerden, werd een groot succes. Er kwam een honderdtal Groninger Zwollenaren op af. Die belangstelling was zo groot, omdat de destijds in Groninger kring bekende auteur Geert Teis Pzn., pseudoniem van G.J. Ritzema, optrad. Hij was de schrijver van het overal in Nederland opgevoerde stuk *Dizzepi-Dizzepu*, maar ook van populaire teksten als het *Grönnens Laid* en een Groningse versie van Heinrich Heine's *Die Lorelei*: de *Knaolster Lorelei* ('Ik wait nait wat zel 't toch beduden, dat ik zo miesderig bin'). De aanwezigen waren enthousiast. Een maand later was het eerste bestuur van de Groninger Vereniging De Molleboon een feit. Dat bestond uit de heren Dornheck Busscher (voorzitter), Van Zandbergen (secretaris) en De Jonge, Heckman en Beertema (leden). Van Zandbergen was bestuurslid tot in 1931. Mijn grootvader volgde hem in 1922 op als secretaris, bleef dat tot in 1940 en werd bij zijn vertrek in 1946 benoemd tot erelid.

DE GRONINGER VEREEN. „DE MOLLEBOON” te Zwolle vierde haar tienjarig bestaan. Leden van bestuur en medewerkers met hunne dames aan het diner.

Krantenknijsel over de viering van het tienjarig bestaan in april 1929. Geheel links zittend mevrouw T. Werkman-Bos, zittend derde van links mevrouw Blankstein- van Noord, met achter haar staand, H.Blankstein. Zittend, derde van rechts: M.H.Werkman. (Collectie auteur)

Zwolle.

Prins Hendrikstraat.

De Prins Hendrikstraat omstreeks 1920, gezien vanaf de Veerallee. (Collectie HCO)

KNAOLSTER LORELEI

Ik wait nait, wat zel 't toch beduden,
 Dat ik zo miesderig bin;
 Ain vertelster uut aole tieden
 Dat gaait mie maor nait uut de zin.
 't Is kaold over daip en 't wordt duuster,
 't Is ales in de rust, groot en klain,
 De leunen van de badde is dudelk
 In 't heldere waoter te zain.

Het aoregste schipperswichie
 Van zo'n achttien of negentien jaor,
 Dat stait in heur onderliefie,
 Zij kamt heur stoblonde haor;
 Zij kamt 't in lange strengen,
 En zingt zacht ain deuntje derbie,
 Ze zingt van de laifde en van schaaiden,
 De snikke vuier net heur verbie.

De snikjong achter aan 't rouer,
 Dei röpt: Gaoie naovendsaom,
 Hai zogt gain liene en gain badde.
 Hai kikt maor nao't wicht op de praom,
 Ze zeggen: hai 's met zien hazzens
 Liek tegen de badde aan gaon,
 En dat haar mit heur zingen
 Dat schipperswichie daon.

G. TEIS, Pzn.

De 'Knaolster Lorelei'
 door Geert Teis Pzn.
 (Collectie auteur)

In 't Grönnens

De Grönniger Verainen De Molleboon wilde 'de in Zwolle en omstreken wonende Groningers met elkaar in kennis brengen'. Dat blijkt uit het elf artikelen tellende reglement. Niet alleen om over Groningen te praten, maar ook om een bibliotheek van boeken en tijdschriften in het Gronings samen te stellen. Vergaderingen, voordrachten en toneelspelen 'alles zooveul as 't ken in 't Grönnens', hoorden daar ook bij. Die bibliotheek

telde 47 titels, in schoonschrift neergepend in een schrift met blauw gemarmerd kaft.* De toneelvereniging, later aangesloten bij het Nederlands Tooneelverbond, zag in de loop van 1919 het levenslicht en voerde al in het voorjaar van 1920 het eerste stuk op: *Dizzepe-Dizzepe* van de eerder genoemde Geert Teis Pzn.

In de nalatenschap van mijn in 1997 overleden vader Chris (C.K.) Werkman, journalist te Den Haag, bevinden zich nog vele bescheiden over De Molleboon. Uit die brieven, programma's, toneelstukken (typoscripten en drukken), uitnodigingen, correspondentie, liedteksten en dergelijke blijkt dat het een zeer actieve vereniging was. In 1923 en 1924 telde De Molleboon respectievelijk 167 en 162 leden. Vanaf het najaar 1919 tot april 1940 organiseerde het bestuur elk jaar – in het voor- en najaar – twee feestelijke bijeenkomsten.

In januari was er altijd een 'Neijaarsvezide' (nieuwjaarsvisite of -bijeenkomst) in Hotel Van Gijtenbeek, met voordrachten, muziek en zang door het eigen dameskoor. Steevast zongen alle leden uit volle borst het 'Verainingslaid'. Met Pasen werd er 'neut'n riestern' of 'neut'n schait'n' georganiseerd. Met de hak werd er dan een streep getrokken in het zand, waarop op geregelde afstanden walnoten werden gelegd. Met een metalen kogel moesten die noten van de lijn af worden geschoten terwijl men in het verlengde van de streep stond. En de achterste walnoot moest eerst! (Bij de onschuldige variant werd er gespeeld om de noten zelf, maar op het Groninger platteland was ook de andere speelwijze onder boerenarbeiders populair. Dan werd er om grof geld gespeeld en liepen de weddenschappen, en de emoties, hoog op).

Tijdens de grote, feestelijke bijeenkomsten in Odeon stond altijd een toneelstuk op het programma, vanzelfsprekend in het Gronings en geregisseerd en uitgevoerd door leden van de eigen toneelvereniging. Mevrouw T.K.E. de Haas-Okken, Groningse en echtgenote van de bekende Zwolse dominee G. Horreus de Haas, schreef speciaal voor De Molleboon enkele komedies. Vaak hielden bekenden uit het Groninger circuit voordrachten. Onder hen bevond zich K. ter Laan, burgemeester van Zaandam, maar ook schrijver

Programma van de 'Neijaarsvezide' (nieuwjaarsvisite of -bijeenkomst) in Hotel Van Gijtenbeek, 1936. (Collectie auteur)

van het in 1926 verschenen standaardwerk het *Nieuw Groninger Woordenboek* en de al eerder genoemde Geert Teis Pzn. Ook P.J. Werkman, de oudste broer van mijn grootvader M.H. Werkman en net als hij literair begaafd, maakte zijn opwachting in Zwolle. Op woensdag 21 december 1921 droeg hij een aantal van zijn schetsen voor. In maart 1928 voert de toneelvereniging zijn stuk *Zörg* uit.

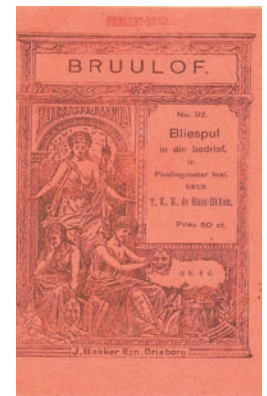
Da'j hom maor stevig raoken

Twee bijzondere gebeurtenissen verdienen een aparte vermelding. De Molleboon organiseerde begin september 1924 de vierde Grönneger Landdag in Zwolle. Het avondeten werd genoten in het bekende Zwolse etablissement De Keizerskroon. Het menu vermeldde onder meer: groentesoep met 'ballechies, een stukken vetmest Hooglandster kaalf, gebraoden eend met appelsmots', met als aanbeveling: 'dat joe 't aalmaal goud mag smaoken, en da'j hom maor stevig raoken.'

Op 30 november 1929 was in de koffiekamer van Odeon tijdens en na de reguliere toneelvoor-

stelling een schilderijtentoonstelling te zien met onder andere werken van Mauve, Rembrandt, Israëls en Da Vinci. Gelet op de bekendheid van de schilders en hun destijds ook al kostbare werken, zal het ongetwijfeld om reproducties gegaan zijn.

De muziek tijdens de feestavonden werd meestal verzorgd door een Zwols muziekgezelschap, de Rag Pickers, waarin Chelly Olland en Stien Eelsingh meespeelden. De toneelvereniging van De Molleboon onder leiding van de vaste regisseurs Jansen en Lomeier, later ook M.H. Werkman, trad een aantal keren met groot succes buiten Zwolle op. Men ging bijvoorbeeld naar de strafinrichting in Balkbrug. Zusterverenigingen van Groningers in Enschede, Zutphen, Nijmegen, Hilversum, Coevorden en Deventer werden ook aangedaan. Soms waren er onvoldoende auto's en moest de hele ploeg vervoerd worden in de laadbak van een vrachtwagen. Tot de vaste spelers behoorden de heren J. Wals, J. Bakker, H. Reit (van de gelijknamige kledingzaak op de Nieuwmarkt 27), mej. T. Faber (later T. van de Veen-

Programma van een door mevrouw De Haas-Okken geschreven toneelstuk. (Collectie auteur)

De Molleboon in 1927. Geheel links zittend M.H.Werkman, zittend vijfde van links P.J.Werkman. (Collectie auteur)

Faber), mej. R. Hemmes, mej. G. Doornbos (later getrouwd met P. Frankena, onderwijzer in Zwolle), de heer en mevrouw Hamstra-Vos, de heer en mevrouw Wijnalda en vele anderen. Omgekeerd bezochten ook toneelgezelschappen van andere Groningse verenigingen Zwolle.

Voor zover valt na te gaan aan de drukkersvignetten op de programma's werden deze gedrukt door Zwolse drukkerijen, zoals de Erven Tijl of drukkerij De Bloemberg uit de Thomas a Kempisstraat. Ook een gestencil en zelfs een met de hand geschreven programma, bevinden zich in de nalatenschap van mijn vader. Een aantal programma's is voorzien van reclame van de Zwolse middenstand. Daaruit blijkt dat sommige adverteerders, de heer H. Reit bijvoorbeeld, ook actief waren in de vereniging.

Bij het twintigjarig jubileum van de vereniging op 12 april 1939, blikte toenmalig voorzitter ir. H. Blankstein, werkzaam bij machinefabriek Wispelwey, terug. Hij memoreerde de beginjaren, de successen van de toneelvereniging in en buiten Zwolle en de culturele en sociale betekenis van de Molleboon voor de Groningse Zwollenaren. Een onbekende verslaggever (maar vermoedelijk M.H. Werkman) schreef erover – in het Gronings – in de *Zwolse Courant* van 13 april 1939.

Toen Blankstein jaren later in het bejaarden-tehuis woonde, zei hij: 'In het begun ging het wel wat stoer, mor loater wende het in Zwolle te

wonen en kregen wie vrunden. 'n Zwollenoar is aans wel muilijk te benoaderen. Mor as ze joe ainmoal kinnen, din is 't ook goud!'

Oorlog

Het laatste programma dat in de boven genoemde nalatenschap voorkomt is dat van 20 april 1940. In Odeon werd *De Beste Zet*, een toneelspel in drie bedrijven van J. Zijl opgevoerd. Spelers waren onder anderen J. Bakker, de heer en mevrouw Wijnalda- de Vries en de heer H. Reit. Jac. van Stratum, bij wie vele Zwollenaren de edele danskunst leerden, organiseerde zoals altijd het bal. Het lijkt erop dat dit voorlopig ook het laatste teken van leven van *De Molleboon* was. Een kleine drie weken later barstte de Tweede Wereldoorlog los in Nederland en hadden de Zwollenaren andere dingen aan hun hoofd.

Ik wist tot voor kort niet of vereniging *De Molleboon* tijdens de oorlog activiteiten ondernomen had. Er waren geen knipsels, geen programma's, geen andere dingen die daarop duiden. Er is wel een niet ingevuld aanmeldingsformulier voor de Cultuurkamer. Kortgeleden vond ik een klein krantenartikelje, waaruit blijkt dat *De Molleboon* op zaterdag 24 januari 1942 op haar vertrouwde plek in hotel Van Gijtenbeek bij elkaar kwam. 'Om band onderling vast te houden, was dizze vergaodern oetschreven', zoals het in het Gronings gestelde verslag meldde. Na de oorlog heb ik mijn grootouders, de familie Blankstein, mijn ouders en anderen veel horen praten over *De Molleboon*, maar nooit gehoord dat er tijdens de oorlog verder nog activiteiten georganiseerd werden.

Nog steeds springlevend

De Molleboon startte het verenigingsleven na de oorlog weer op. De eerste bijeenkomst werd op 18 september 1945 gehouden in het Poolsch Koffiehuis aan de Melkmarkt (nr. 8). Het oude bestuur trad af; men vond dat het tijd was voor een nieuwe garde. Alleen H. Reit moest blijven, vond men. 'Loat dij blieven en loat hai ons ter ziede blieven stoan mit road en doad', zei men. Hierbij werd niet alleen aan zijn bestuurservaring gedacht: 'Hai het ook 'n geweldige ervoaring as

toneelspeuler.' Zijn zoon, de bekende Bé Reit, was ook jarenlang verbonden aan De Molleboon.

De Groningers organiseerden een breed scala aan activiteiten. Natuurlijk werd er weer toneelgespeeld, maar er was ook een eigen zangclub waar ze 'Grunneger laidjes' zongen. Later was er een mannenkoor met de naam 'De Klaaikloeten'. In 1950 zag een gymnastieclub het licht, uitsluitend voor dames, die geleid werd door mevrouw Bieringa. De reisclub was bij de Groningers ook erg in trek. In 1955 ging men naar Groningen, in het jaar erop naar Arnhem.

De inmiddels teruggevonden correspondentie van mijn grootvader uit 1950 aan mijn vader in Den Haag refereert ook aan dat naoorlogse bestaan. M.H. Werkman was nog een paar keer naar een bijeenkomst van De Molleboon geweest, maar voor hem was het 'niet meer zoals 't was'. Ook mijn moeder bevestigde dat kennissen van haar na de oorlog geregeld naar bijeenkomsten van De Molleboon gingen.

In 1994 werd het 75-jarig bestaan gevierd. Ter gelegenheid daarvan verscheen het boekje *Dou mi maor een Molleboontje*, verhalen in het Gronings geschreven door Jan Prijt. De redactie van dit tijdschrift bracht me enkele jaren geleden in contact met mevrouw Zigterman-Gerringa, de toenmalige secretaris van De Molleboon. Die bevestigde dat de vereniging springlevend is, ongeveer tweehonderd leden telt – niet alleen Groningers, maar ook veel 'import' volgens mevrouw Zigterman – en nog steeds veel activiteiten organiseert. Dat wordt anno 2009 nog eens aanschouwelijk gemaakt door de website van De Molleboon, www.molleboonzwolle.nl.

In 2009 is het negentig jaar geleden dat de 'Grunneger Verainen De Molleboon' werd opgericht. De oprichters zou het deugd doen te weten dat hun geesteskind, zoveel jaar na dato, nog steeds springlevend is. Met dit artikel heb ik geprobeerd die Zwollenaren en hun vereniging, die in de vreemde steeds met 'hun Groningen' verbonden bleven, een plek te geven in de sociale en culturele geschiedenis van Zwolle.

Tot slot: wat is een Molleboon eigenlijk? In K. ter Laan's *Nieuw Groninger Woordenboek* staat het

Maandag 26 Januari 1942

Ledenvergaoadern De Molleboon

Omdat d'r vraag naor west haor, dat leden ais weer bie 'n kanner komen zollen, haor bestuur vergaoadern oetschreven tegen Zaoterdag-naomiddag. Dat leek beter as 's avovens veur luu, dei wat wieder vot wonen of halldaal van boeten stad weg komen mouten. 't Het nait veul geven, want maistent wazzen toch nog toes bleven. Wie kennen 't nò nog wel ais mit 'n avoend perbaiern, moar of dat veul gef, dat mout men ofwachten.

'n Gouje dattig man (vrouluu vanzuls mit-rekend), wazzen op zaol van hotel Van Gijten-beek, dou veurzitter, meneer Blankstein, opende en zee, dat d'r bezwaoren wazzen tegen tooneel-spellen omdat veurberaiden onmeugelk was en dat daarom bestuur ofwacht haor. Om band onderling vast te hollen, was dizze vergaoadern oetschreven. Men is den ais weer bie 'n kanner en al wazzen d'r nait veul opkomen, leden bennen verainen almaal trouw bleven. Veurzitter gedocht twei overleden trouwe leden, meneer Volkers en mevr. Meulink-Becherer, dei aaltied present wazzen. Hai verwelkomde meneer J. Barkman oet Alkmaar, dei vertellen zol van volk en taal van Grönnen en gaf hom vot. daolik 't woord. Meneer Barkman vertelde van vrouger tied, hou 't er dou ien stad heerging dou hai 'n lutje jong was, en van laoter jaoren, dou hai ien Bergen weer Grönnegers tegenkwam, en wat hai mit dei luu onnervonnen haor. Hai ken dat almaal, zoo smaakelk en guutig vertellen, dat tied omvlugt.

Na pauze, dou aal luu mitdaon haren an spuldjes, daor meneeren Hulzebos en De Jonge veur zörgd haren, het meneer Barkman 'n stuk veurlezen over dörpsleven dat hail mooi vonden is en dou was tied van schaiden. Veurzitter het hom bedankt en almaal hemmen hom mit handjeklappen betuugd, dat 't mooi west haor. Hai het groutnis overbracht van Alkmaarsche Molleboonen aan Zwolsche Molleboon en wie hemmen onze groutnis mitgeven.

Meneer Barkman ken hier gerust nog ais weer komen. 't Het best voldaan. Hai stait mit ain steern aantakend ien liest van sprekers. Dat bennen goudkoopen, die veur niks komen. Meneer Barkman mout drei steerns hemmen.

zo: paardeboon, eerst geweekt tot ontkiemen toe [dus lett. mltboon=moutboon], dan gedroogd en geroosterd, in de Stad te koop. Van daar de bijnaam voor de stedelingen: Grunneger Mòlboonn. (Volgens H. Scholtens Plaat komt de naam van de mólle, een ijzeren pan, waarin de paardebonen gebraden worden). Weet U dat ook.

- * In de inventaris van de archieven van het departement Zwolle van de maatschappij tot Nut van 't Algemeen komt deze catalogus ook voor onder nr. 114. In de bibliotheek van het Nut vormde de Molleboon-bibliotheek mogelijk een apart fonds, beheerd door L. Beertema, hoofd van een school die ook bij de oprichting van de Molleboon betrokken was.
- ** Dit artikel is gebaseerd op bescheiden uit de nalatenschap van de heer C. K. Werkman uit Den Haag, de *Zwolsche Courant*, een map met documentatie van de 'Groninger Vereniging De Molleboon 1951-1992' in het Historisch Centrum Overijssel en informatie van mevrouw T. Huizinga-Reit en mevrouw Zigterman-Gerringa.

Krantenbericht van 26 januari 1942 over De Molleboon. (Collectie auteur)

Welvaart, welvaart

De inspanningen van een Zwolse baron op klompen

Frank Inklaar en
Jan van de Wetering

In oktober 2008 promoveerde de Zwolse historicus Wim Coster op een proefschrift over het leven van een buiten historische kringen weinig bekende, maar belangwekkende Zwollenaar: mr. B.W.A.E. baron Sloet tot Oldhuis (1807-1884). *Baron op klompen* heet Costers meer dan vierhonderd bladzijden tellende boek, met als ondertitel *aan de hefboom tot welvaart*. Wim Coster studeerde eind jaren zeventig af in de Slavische taal- en letterkunde. In de jaren tachtig behaalde hij het diploma hoger archiefambtenaar en ronde hij, opnieuw aan de Rijksuniversiteit Groningen, ook nog de studie Geschiedenis af. Op dit ogenblik is hij werkzaam bij het Historisch Centrum Overijssel te Zwolle. Coster heeft vele publicaties op zijn naam staan. Niet onvermeld mag verder blijven dat hij in het verleden voorzitter is geweest van de Zwolse Historische Vereniging.

Bij het verschijnen van het boek van Wim Coster moesten we onwillekeurig denken aan het interview van onze redactie met Jan ten Hove bij het verschijnen van zijn *Geschiedenis van Zwolle* (2005). Gevraagd naar suggesties voor nieuw onderzoek naar de Zwolse geschiedenis, zei Ten Hove: 'In elk geval de negentiende en twintigste eeuw. Elk onderwerp daar verdient een nader onderzoek, zowel op het gebied van de politieke, de economische of de sociale geschiedenis, dat is bijna een massale witte vlek in de Zwolse historiografie.' Ten Hove wordt op zijn wenken bediend. Dankzij Wim Costers biografie over Sloet tot Oldhuis komen we en passant veel te weten over (onder andere) het politiek-economische leven in Zwolle in de negentiende eeuw.

Sloet tot Oldhuis, kortweg 'Sloet' was een prominent burger, die landelijk bekendheid genoot als kritisch en eigenzinnig liberaal. Tussen 1838 en 1884, het jaar waarin hij overleed, woonde hij

in Zwolle in een statig herenhuis aan de Eekwal (een pand dat een halve eeuw later een heel wat proletarischer bestemming zou krijgen, de socialistische vereniging PALVU - Proletariërs Aller Landen Verenigt U - hield er toen zijn bijeenkomsten). Sloet hield zich jarenlang bezig met de staathuishoudkunde van ons land en vooral ook met de bevordering van de landbouw en met de daarvoor noodzakelijke kennis en kunde. Zijn inspanningen waren belangrijk voor de emancipatie van het Overijsselse platteland, maar Sloets ambities reikten verder dan de provincie. In de Tweede Kamer stak hij zijn opvattingen over de Nederlandse landbouw en zelfs die in de koloniën niet onder stoelen en banken. Maar – we schrijven tenslotte voor het tijdschrift over de Zwolse geschiedenis – we richten onze vragen vooral over het doen en laten van Sloet in Zwolle. We vallen maar met de deur in huis.

Had Sloet geen plaats moeten krijgen in de Zwolse canon?

Nou, niet zozeer Sloet zelf, maar misschien wel het thema 'Welvaart' dat nauw met zijn optreden in Zwolle en ver daarbuiten verbonden is. De ondertitel van mijn boek luidt niet voor niets 'aan de hefboom tot welvaart'. Voor veel vooruitstrevende politici, waar Sloet toe behoorde, was het streven naar welvaart voor het land, maar ook voor het volk, de drijfveer van hun handelen. En dat op werkelijk alle denkbare terreinen, denk maar aan de aanleg van wegen te water en te land, aan de aanleg van spoorlijnen en vooral aan de bevordering van de landbouw. Wat die landbouw betreft zat Sloet in Zwolle goed. Regelmatig bezocht hij de boerenbedrijven in de omgeving en hij stond de boeren dan met raad en daad bij. Ik denk dat hij voor menige boer in Zwolle een orakel is geweest. Sloet was zeker geen studeerka-

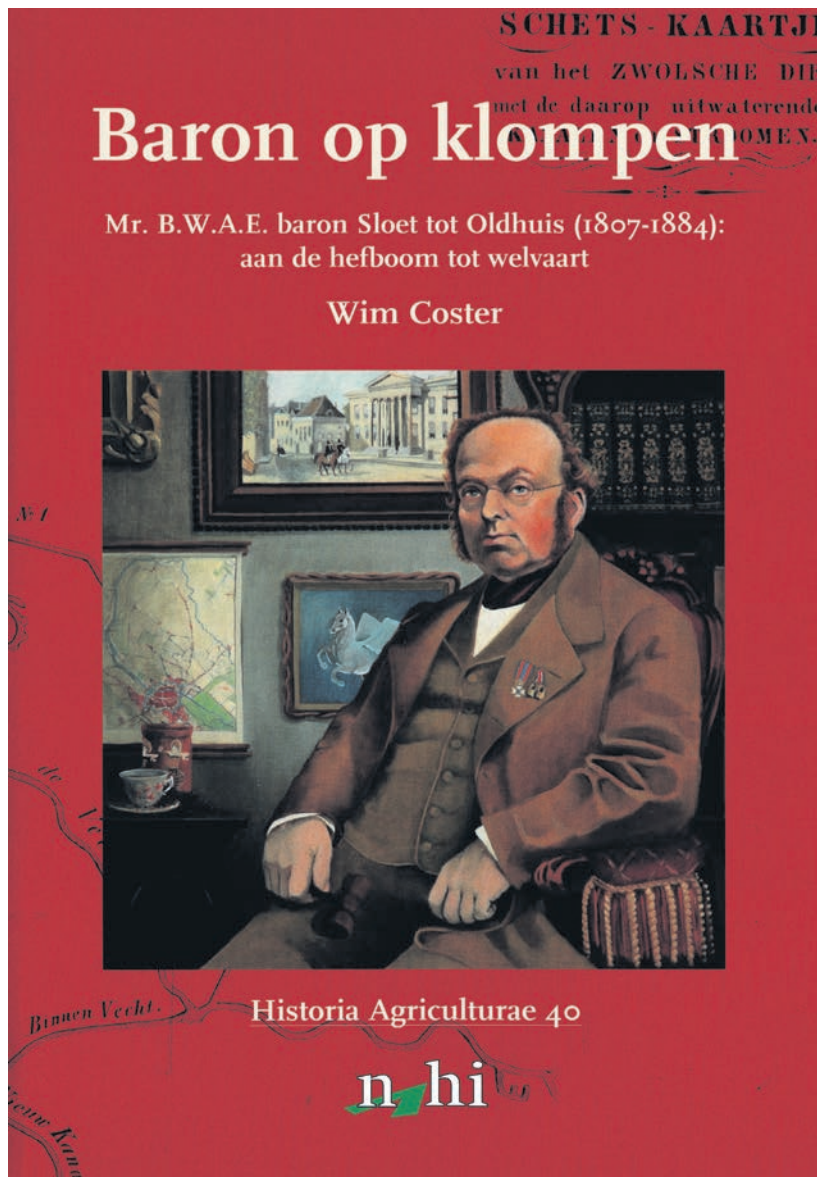
mergeleerde. Hij bezat boerenbedrijven en zelfs in zijn eigen tuin aan de Eekwal experimenteerde hij met gewassen.

Ja, maar wat was nu precies het belang van Sloet voor Zwolle?

Als je alles bij elkaar optelt, is dat nogal wat. Hij was van 1845 tot 1851 en van 1860 tot 1867 lid was van de Zwolse Gemeenteraad. Maar andere 'Zwolse' activiteiten van Sloet waren veel belangrijker. Hij was de drijvende kracht, in 1841, achter de 'Overijsselsche Vereeniging tot Ontwikkeling van Provinciale Welvaart in Zwolle', kortweg 'Welvaart'. Die was in 1838 opgericht als 'Wetenschappelijk genootschap'. Gedachte achter die 'herstructurering' was, dat het niet alleen bij praten over vooruitgang mocht blijven, maar dat de leden zelf de handen uit de mouwen moesten steken. In Zwolle maakte Sloet dat idee meer dan waar. Hij zorgde er bijvoorbeeld voor dat in Zwolle en omgeving tienduizend fruitbomen werden geplant. Ook de visserij vergat hij niet. Hij liet onder andere zalmen uitzetten in de IJssel en de Vecht. Sloet zorgde er ook voor dat de eigen bibliotheek van 'Welvaart' in Zwolle kon beschikken over de modernste boeken over landbouwverbetering.

Zwolle was ook de plaats waar Sloet vanaf 1841 het *Tijdschrift voor staatshuishoudkunde en statistiek*, een uitgave van W.E.J. Tjeenk Willink, redigeerde. Het leverde hem, ook als schrijver, een prachtig podium op voor het propageren van zijn ideeën. Het landelijk bekende tijdschrift werd jarenlang een behoorlijk effectief middel om de hefboom van de welvaart op het platteland te bewegen. Dat was ook het geval met de Landhuishoudkundige Congressen die hij in Zwolle (en andere plaatsen) organiseerde. In 1846 werd hier het eerste 'Congres van vaderlandse landbouwkundigen' gehouden.

Een ander initiatief van Sloet was de oprichting in 1846 van het Museum voor Naturaliën en Geologie in het Refter aan het Bethlehemskerkplein. Dat mag je toch wel een succes noemen: rond 1860 kwamen er in Zwolle al ruim tweehonderd bezoekers. Zijn plan om in Zwolle een landbouwmuseum te krijgen, mislukte helaas.

Belangrijk zijn ook zijn pogingen geweest om de bereikbaarheid van Zwolle te vergroten door de aanleg van de Zuiderzeespoorlijn en de aanleg van een vaste brug over de IJssel. Die betere bereikbaarheid was van cruciaal belang voor Zwolle, vond Sloet, want infrastructuur en handel gingen nu eenmaal hand in hand. Die brug zou er in zijn tijd niet komen, maar aan hem heeft het niet gelegen. De zorg voor een betere bereik-

Wim Coster, 'Baron op klompen. Mr. B.W.A.E. baron Sloet tot Oldhuis (1807-1884): aan de hefboom tot welvaart.' Wageningen/Groningen 2008. 416 pp. ISBN 978-90-8504-950-0. Prijs € 20,-.

baarheid van Zwolle was ook het oogmerk van Sloet bij zijn plannen voor de verbetering van de doorvaart van het Zwolse Diep. Dit water aan de monding van het Zwarte Water stond regelmatig droog, zozeer, dat zelfs kleinere schepen er niet doorheen konden varen. Het ‘Zwolse Ondiep’ noemden de schippers het spottend. Zijn plannen mislukten door politiek geharrewar op provinciaal en landelijk niveau.

Wim Coster voor het Historisch Centrum Overijssel, december 2009. (Foto Jan van de Wetering)

In de negentiende eeuw was er veel armoede in Zwolle, net als in de rest van ons land. Trok Sloet zich het lot van de armen aan?

Dat kun je wel zeggen. Veel toespraken in de Tweede Kamer getuigen daarvan. Voor Sloet was

het armoedeprobleem niet los te zien van de staatshuishoudkunde, zeg maar het economisch beleid. Daarmee stond hij lijnrecht tegenover de ideeën van Thorbecke, die andere uit Zwolle afkomstige staatsman. Thorbecke zag het als een verantwoordelijkheid van de staat om de armen bij te staan. Weer anderen, zoals Groen van Prinsterer, wilden de armenzorg als vanouds onder de vleugels van de kerk houden. Sloet vond liefdadigheid, of die nu van de staat of van de kerk kwam, uit den boze. Hij vond dat je de juiste economische krachten moest aanwenden, zodat het proletariaat zichzelf kon bedruipen. Zorgen voor werkgelegenheid zeg maar.

Dan moest hij zeker ook niets hebben van de Zwolse Stads Armeninrichting?

Dat valt wel mee. Die inrichting verzorgde gratis onderwijs aan kinderen uit gezinnen die daar geen geld voor hadden. Deze vorm van volksverheffing sprak hem aan. Ook verdedigde hij in het parlement de Zwolse Tekenschool, die volgens Thorbecke uit de tijd zou zijn. Sloet merkte toen op: ‘Al wat oud is, is daarom nog niet verouderd; het is dikwijls door den tijd geijkt.’

Aan het eind van je boek schrijf je dat Sloet beweging heeft gebracht in ‘de hefboom tot welvaart’ en dat hij model heeft gestaan voor het credo ‘Mensen maken het verschil’. Kun je dat nog illustreren met een voorbeeld?

Sloet was voortdurend bezig met het overbruggen van de afstand tussen de elite en het gewone volk. Niet voor niets noemde ik mijn boek ‘Baron op klompen’. Zijn daadwerkelijke betrokkenheid blijkt bijvoorbeeld uit een verslag van een wandeling die hij maakte van Zwolle naar Frederiksoord in Drenthe. Hij sprak met de boeren onderweg en zag overal kansen voor de verbetering van hun levensomstandigheden: ‘Hoeveel duizenden menschen zouden werk kunnen vinden tusschen Zwolle en Frederiksoord! Welk een veestapel zoude hier kunnen tieren! Wat al voortbrenging van boter en kaas zoude hier kunnen plaats grijpen.’ Het optimisme dat dit verslag uitstraalt, is Sloet ten voeten uit!

Ga je nog meer over Sloet schrijven de komende tijd?

Voorlopig even niet, maar ideeën heb ik wel. Bijvoorbeeld over Sloets bemoeienis met de Nederlandse plannen om in Suriname een landbouwkolonie te stichten. In 1845 vertrokken de eerste driehonderd kolonisten naar een gebied in de buurt van de hoofdplaats en militaire post Groningen aan de rivier de Saramacca. Onder hen bevonden zich negen meisjes en een hoofdonderwijzer uit Zwolle. Waarom die negen meisjes: nou die moesten op den duur de populatie van de kolonie in stand houden. Zo ging dat in die

Museum van Natuurlijke Historie en Geologie

In 1848 bezocht een anoniem gebleven commis-voyageur (handelsreiziger) Zwolle. Zijn oordeel over het door Sloet opgerichte Museum in het Refter is niet mals. Of Sloet het artikel heeft gelezen en of hij erop heeft gereageerd, is niet bekend.

‘Wij verlaten de Sassenpoort, wier doorgang wij wat meer reinheid toewenschen, en gaan door de Sassenstraat, waar een gebouw, genaamd het Reventer [het Refter] op het Bethlehemskerkplein tot bewaarplaats dient van het Overijssels Museum van Natuurlijke Historie en Geologie, dat nog weinig jaren, maar reeds vele merkwaardige voortbrengselen, - vooral uit het delfstoffelijk rijk, telt. De vogels, zoogdieren, slangen en vlinders konden hier wel gemist worden, en wat er die akelige beelden doen, die zelfs veel kwaad kunnen veroorzaken, is voor ieder, die een Overijsselsch Museum bezoekt, een raadsel, maar, om in zoover- wonderlijk korten tijd een Provinciaal Museum daar te stellen, is met hand en tand vastgehouden wat maar aangeboden en gek of raar was. Wij meenden gehoord te hebben, dat de aanschouwelijke beoefening der Natuurlijke Historie en Geologie – eene wezenlijke behoefte van onzen tijd – een der voornaamste drijfveeren was, die dit Museum in het leven riepen, en er, om dit te bereiken, lessen in die wetenschappen werden gegeven, maar de oppasser, dien wij hiernaar vroegen, zeide, dat hij geen Fransch verstond en hier ieder zijn eigen meester was, als hij maar nergens aanraakte en niet rookte. Het Museum is een gewrocht der zoo nuttige Overijsselsche Vereeniging tot Provinciale welvaart, en als de hand, die zich het eerst met onverdroten ijver tot dit werk leende, niet verslapt, zal het gewis eenmaal Overijssel tot eer en roem verstrekken.’

Uit: ‘Nederlandsch Museum, Geschied- en letterkundige merkwaardigheden’ (1848)

tijd. Dat kolonisatieproject bevat genoeg ingrediënten voor een roman. Of die er komt, dat weet ik nog niet.

* Het gesprek met Wim Coster vond plaats in november 2009.

Boekbesprekingen

Jan Gulikers, Jan Noorderman, *Van ambachtsschool tot campus. Voorgeschiedenis en ontstaan van het ROC Deltion College te Zwolle*. Deltion College, Zwolle 2009. Geen ISBN.

Jan Gulikers, Jan Noorderman, *Van Emmaschool tot ROC. Ruim 100 jaar beroepsonderwijs in Zwolle in vogelvucht*. Deltion College, Zwolle 2009. Geen ISBN.

Een aantal jaren geleden waren er door de stad verspreid bij schoolgebouwen overal bordjes met Deltion College te vinden. Dat is veranderd. Een fraai en niet te missen nieuwbouwcomplex aan het begin van Holtbroek vormt nu de behuizing van deze onderwijsgigant. Ter gelegenheid van de officiële opening van deze campus op 10 september 2009 is het boek *Van ambachtsschool tot campus. Voorgeschiedenis en ontstaan van het ROC Deltion College te Zwolle* verschenen. Jubilea en openingen van nieuwbouw zijn nogal eens de aanleiding tot het maken van een gelegenheidsboek, waarin de geschiedenis van de instelling uit de doeken wordt gedaan. Dat leidt vaak tot fraai uitgegeven boekjes met nostalgische herinneringen van medewerkers, soms tot publicaties die een meer dan anekdotische waarde hebben. Dat laatste is de schrijvers Jan Gulikers en Jan Noordermeer zeker gelukt. In hun evenzeer fraai uitgegeven boek wordt de geschiedenis van alle voorlopers van het Deltion College, te beginnen bij de stichting van de Ambachtsschool in 1881 op een overzichtelijke wijze gepresenteerd. Gezien de grote hoeveelheid voorlopers en de grote diversiteit van het nijverheidsonderwijs is dat op zich al een compliment waard. Maar de geschiedenis van het Zwolse nijverheidsonderwijs wordt ook nog in een landelijke context van onderwijsgeschiedenis geplaatst, waardoor alle veranderingen, ontwikkelingen en fusies een duidelijk kader krijgen. Dat

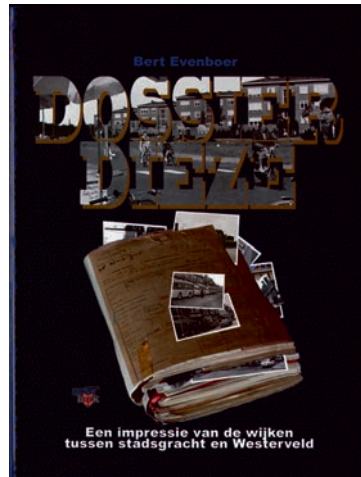
maakt dat dit boek een treetje hoger ingeschat mag worden dan het gemiddelde jubileumboek. Voor de geschiedenis van het Zwolse nijverheids- onderwijs is het boek een waardevolle aanvulling. Voor het Deltion College een fraai visitekaartje waarin de school zich goed presenteert. O ja, er staan ook nog herinneringen van (oud-)mede- werkers in het boek.

Van dezelfde twee auteurs verscheen eerder dit jaar een soort van eerste proeve van bekwaamheid op het terrein van de geschiedschrijving van het Zwolse nijverheids- onderwijs. De geschiedenis van de voorlopers van wat binnen het huidige Deltion College de sectoren Welzijn en Gezondheid heet, staat centraal in het boek *Van Emmaschool tot ROC. Ruim 100 jaar beroepsonderwijs in Zwolle in vogelvlucht*. Ook dit boek ziet er zeer verzorgd uit en is met veel foto's verrijkt. De schrijvers volgen de ontwikkeling die in 1898 van start gaat met de oprichting van de Zwolse Industrie- en Huis- houdschool voor meisjes, de Emmaschool. We volgen de Emmaschool langs de diverse locaties (Emmastraat, Zwartewaterallee), om uit te komen bij de opvolger in het middelbaar beroepsonder- wijs 't Knooppunt aan de Nijveheidsstraat. In 1996 gaat de school op in een fusie die leidt tot het ROC Deltion College. Vergeleken met het hierboven besproken boek is het leesplezier voor geïnteresseerde buitenstaanders misschien wat minder. Er zijn wat meer opsommingen van losse feitjes en de inbedding in de algemene onderwijs- geschiedenis komt wat minder uit de verf.. Dat neemt echter niet weg dat ook in deze uitgave meer dan voldoende interessante gegevens over een belangrijk deel van het Zwols onderwijs zijn samengebracht.

Helaas zijn beide boeken niet in de boekhandel verkrijgbaar. Dat is echt helaas, want beide uit- gaven verdienen zeker gelezen te worden door een breder publiek. Misschien nog eens een idee? Want om in schooltermen te besluiten: de auteurs zijn voor hun opdracht geslaagd!

Frank Inklaar

Bert Evenboer, *Dossier Dieze, Een impressie van de wij- ken tussen stadsgracht en Westerveld*. Evenboer-boek, 2009. 140 pp. ISBN 978-90-72778-10-9. Prijs € 24,95.

Tot 6 januari 2010 is er in het Historisch Centrum Overijssel een prachtige tentoonstelling over Dieze te zien. Films en foto's geven een mooi beeld van de ontwikkeling die dit deel van Zwolle in de vorige eeuw heeft doorgemaakt. In vergelijking met het zojuist verschenen boek *Dossier Dieze* van Bert Evenboer is de informatie die de tentoonstel- ling biedt echter maar beperkt. Evenboer voert de lezer mee langs alle plekjes van de wijk, vertelt over de ontstaansgeschiedenis, heeft verhalen over de mensen die er woonden en de ambachten die zij uitoefenden en dat alles gelardeerd met vaak unieke foto's. Uniek omdat de schrijver kon putten uit familiealbums, die jarenlang onaange- roerd in kasten hebben gelegen.

Evenboer, die docent aan een grafische oplei- ding is, heeft meer boeken over Zwolle uitgege- ven, zoals de serie *Neem nou Zwolle* (drie delen), waarin de historie over de ontwikkeling van Zwolle wordt beschreven en *Zwolle in de achter- uitkijkspiegel* (vier delen), de gebundelde verhalen die Willem van der Veen voor de *Zwolse Courant* schreef. Met *Dossier Dieze* voegt hij er een zeer geslaagde en waardevolle uitgave aan toe.

Steven ten Veen

Mededelingen

Vijfde editie van de Zwolse Historische Quiz

De vijfde editie van de Zwolse Historische Quiz, georganiseerd door de Zwolse Historische Vereniging, heeft twee winnaars opgeleverd. De heren J.H. Berends en H.C.J. Wullink hadden op zaterdag 19 september in de Statenzaal van de bibliotheek 22 van de dertig vragen goed beantwoord en daarmee de beste score bereikt. De historische quiz was, daar was iedereen het over eens, moeilijk. Een van de deelnemers verzuchtte dat hij een dobbelsteen mee had kunnen nemen, omdat er op een goed antwoord vaak gegokt moest worden. Dat gold bijvoorbeeld met name voor de vraag met hoeveel doelpunten Beb Bakhuys topscorer van ZAC is. Oud-secretaris Aad Arendsen en secretaris Steven ten Veen hadden voor zowel de voorronde als de finale de vragen samengesteld. Daarbij was gekozen voor een mix van 'oude' en 'recente geschiedenis'. De prijzen werden uitgereikt door ZHV-voorzitter Hans Dijkstra. En hoewel de vragen moeilijk waren geweest, was iedereen na afloop het er over eens dat de Zwolse Historische Quiz als een mooie traditie moet worden beschouwd, die nog lang niet naar de historie mag worden verwezen.

ZHT schrijfwedstrijd

In 2007 vond de eerste editie van de schrijfwedstrijd van het *Zwols Historisch Tijdschrift* plaats. Voor 2010 staat er een nieuwe schrijfwedstrijd op het programma.

Het hoofdthema is dit keer: '**De geur van de stad**'. Uiteraard mag u dit thema weer naar eigen believen invullen. De enige voorwaarde aan het artikel is dat het over Zwolle gaat en dat het tussen de 1500 en 4000 woorden bevat. De winnaar verdient een boekenbon ter waarde van honderd euro en het winnende artikel wordt geplaatst in het *Zwols Historisch Tijdschrift*.

Uw artikel moet voor 1 oktober 2010 bij de redactie van het *ZHT* zijn. Dat kan per e-mail op het redactieadres: annetbootsma@home.nl. Eventuele foto's (met bijschriften) moeten los bijgeleverd en/of gemaild worden. De jury bestaat uit de redactie van het *ZHT* (en over de beslissing van de jury kan niet gecorrespondeerd worden).

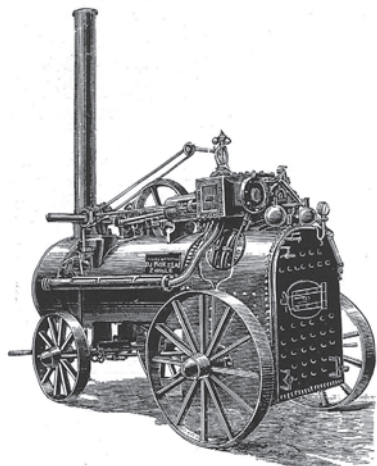
Deelname aan deze prijsvraag staat open voor iedereen, dus dat kan geen reden zijn om niet mee te doen. Neem daarom uw pen ter hand of zet u achter uw computer en schrijf een mooi artikel.

Oude briefhoofden

De werkgroep Zwols Industrieel Erfgoed (ZIE), onderdeel van de ZHV, houdt zich bezig met de geschiedenis van Zwolse fabrieken en bedrijven. In 2007 organiseerde de werkgroep een tentoonstelling over de geschiedenis en de producten van de voormalige Zwolse ijzergieterij Wispelwey. Tegelijkertijd werd een speciaal nummer van het *Zwols Historisch Tijdschrift* gepresenteerd, waarin de geschiedenis van Wispelwey werd beschreven.

Eind 2009 is de werkgroep begonnen met een onderzoek naar oude briefhoofden van Zwolse bedrijven en winkels. Deze briefhoofden, vaak voorzien van prachtige gravures met afbeeldingen van het bedrijf of het product, vormden vroeger het visitekaartje van een bedrijf. Uit de collectie van het HCO is al een aardige selectie briefhoofden verzameld.

De werkgroep wil in 2010 een publicatie uitbrengen met circa vijftig Zwolse briefhoofden, met een korte beschrijving van het afgebeelde bedrijf. Voor dit project zijn wij nog op zoek naar interessante briefhoofden van Zwolse fabrieken, bedrijven en winkels. Onze voorkeur gaat uit naar briefhoofden uit de periode 1880-1940. Mocht u over dergelijke briefhoofden beschikken, en wilt u deze aan ons lenen, mailt u dan naar Marcel Overbeek: m.overbeek@compaqnet.nl.

Fol. 12

Zwolsche Machinefabriek

D. J. BOKSLAG

MACHINEFABRIEK - STOOMKETELMAKERIJ

Telefoon Intercomm. 52

III Zwolle, den 24 November 1901.

Nota
voor de Gemeente Gassfabriek
Zwolle.

(Collectie HCO)

Betaling contributie

Begin 2010 gaan de nota's voor de contributie de deur uit. Als u, behalve betalen, met de nota verder niets doet kunt u de Zwolse Historische Vereniging enorm helpen door uw contributie voor het komend jaar alvast over te maken. Wij vermijden daarmee de kosten van het verzenden van vele nota's. De contributie bedraagt € 25,-. Het gironummer van de ZHV is: 5570775. Graag o.v.v. contributie 2010.

Correctie verslag Leo Major

In de *Mededelingen* van nummer 1 van dit jaar werd gerefereerd aan het eigen verhaal van Leo Major over de bevrijding van Zwolle. Hierin stond dat dit destijds was opgetekend door Wil Cornelissen. Jaap Hagedoorn attendeerde ons erop dat dit verhaal iets uitgebreider is. Hij schreef ons het volgende:

‘Op pag. 39 onder de *Mededelingen* staat een kleine fout, die enige correctie behoeft. Het gaat om het stukje over Leo Major. Daarin is sprake van het eigen verhaal van Leo Major, zoals dat in 1995 zou zijn opgetekend door Wil Cornelissen.

Dat verhaal is echter ouder. Bij zijn bezoek in 1985 kreeg ik van Leo het handgeschreven verslag van zijn bevrijding van Zwolle. Hij had dat in dat jaar opgesteld voor een, naar ik meen Canadese, organisatie die zich met veteranen bezig hield. Het verslag was overgetypt, waarna Leo zijn

handschrift wilde verscheuren omdat het nu toch netjes op papier stond. Op mijn verzoek kreeg ik het handschrift van hem. Nog in datzelfde jaar 1985 werd dat verslag – uitgetypt en in het Engels – gevoegd bij een *Zwols Historisch Tijdschrift*. Wil Cornelissen heeft dat door de vereniging uitgegeven verslag vertaald (zoals ook staat te lezen in *ZHT* 1995-1) en tien jaar na de verschijning van de originele tekst is de vertaling opgenomen in het tijdschrift. Het originele handschrift is nog altijd in mijn bezit.

Jaap Hagedoorn.’

U kunt het verslag van Major, in de vertaling van Cornelissen uit 1995, lezen op de website van de Zwolse Historische Vereniging, www.zwolsehistorischevereniging.nl.

De stad Rijssen

Wij kregen veel positieve reacties op het themanummer over de Zwolse beurtvaart (*ZHT* 2009-2). Ook van de heer J. Kippers uit Zwolle. Hij attendeerde ons er wel op dat in het artikel van Gerrit van Hezel over de fatale reis van een Zwols beurtschip in noot 5 op pagina 67 sprake is van het ‘dorp’ Rijssen. Terwijl Rijssen in de besproken periode (1336-1339) al lang en breed stadsrechten bezat, namelijk al sinds 1243...

Auteurs

Dr. Kees J. Canters is bioloog en werkte jaren als milieukundig onderzoeker. Sinds 2001 woont hij in Zwolle; hij is geïnteresseerd in plaatselijke geschiedenis.

Wim A. Huijsmans (1948) is als archivaris verbonden aan het Historisch Centrum Overijssel.

Dr. Frank Inklaar (1957) is historicus. Hij is werkzaam bij de faculteit Cultuurwetenschappen van de Open Universiteit Nederland.

Steven ten Veen (1943) is bijna veertig jaar werkzaam geweest in de journalistiek. Bij de *Zwolse Courant* was hij ruim twintig jaar chef van de stadsredactie en bij de *Stentor* de eerste lezersredacteur. Na zijn vervroegde uittreding in 2003 is hij op vrijwillige basis redactioneel werk gaan doen en verder is hij secretaris van de Zwolse Historische Vereniging.

Jan van de Wetering (1947) is werkzaam als tekstadviseur. Hij publiceerde onder meer de boeken *Vergeten levens* (2001) en *Hoe schrijf ik geschiedenis* (2004), en de themanummers van het ZHT *Zwolle in 1905* (2005) en *Terug naar de Eindstraat* (2008).

Martin Werkman (Zwolle, 1944), groeide op in Den Haag. Hij studeerde politieke en sociale wetenschappen in Amsterdam, was laatstelijk gedurende twaalf jaar voorzitter van het Dagelijks Bestuur van het stadsdeel Bos en Lommer, gemeente Amsterdam en is nu met pensioen. Hij publiceert met enige regelmaat over de drie broers Werkman – P.J., H.N. en M.H. Werkman – ondermeer in de *Jaarboeken* van De Ploeg. Werkman kwam elke zomervakantie in zijn jeugd naar het grootouderlijk huis in de Prins Hendrikstraat in Zwolle en bewaart daar goede herinneringen aan.

Colofon

Het Zwols Historisch Tijdschrift is een uitgave van de Zwolse Historische Vereniging en verschijnt viermaal per jaar. Leden van de vereniging krijgen het tijdschrift gratis toegezonden.

Bestuur Zwolse Historische Vereniging

H. Dijkstra, *voorzitter*

S. ten Veen, *secretaris*

H. van der Zwaag, *penningmeester*

B. Kiekebelt, J. Sol, leden

Secretariaat Zwolse Historische Vereniging:
postbus 1448, 8001 BK Zwolle
telefoon: 038-4654617

Ledenadministratie en bezorging tijdschrift:
J. van Ulsen-Nijkamp, telefoon: 038-4654617

Internet adres:

www.zwolsehistorischevereniging.nl

e-mail ZHV: info@zwolsehistorischevereniging.nl

Financiën: girorekening Postbank: 5570775

t.n.v. Zwolse Historische Vereniging

Tarief lidmaatschap

25 euro/jaar

Opzegging lidmaatschap: vóór 1 januari.

Redactie Zwols Historisch Tijdschrift

A.H.M. Bootsma-van Hulsten, eindredacteur,

E.A. van Dijk, W.A. Huijsmans, F. Inklaar,

J.A. Slijkhuis, H.A. Stalknecht, J. van de Wetering.

Redactieadres: Wipstrikkerallee 71, 8023 DV Zwolle

e-mail: annetbootsma@home.nl

Vormgeving: Rob van den Elzen bNO (†)

Vormgeving omslag: Buro 1 Hoog

Opmaak: Different Design Deventer

Druk: Waanders Drukkers, Zwolle

ISSN 0926-7476 © Zwolse Historische Vereniging
Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

historisch centrum overijssel

**GESCHIEDENIS
LEEFT!**

kijk ook op www.historischcentrumoverijssel.nl
voor alle actuele informatie

GLAS-IN-LOOD

ONTWERPEN VAN
TRADITIONEEL TOT MODERN

RESTAURATIE

CONSERVATIE

BRANDSCHILDEREN

ADVIES

VOOR PARTICULIER
BEDRIJVEN, INSTELLINGEN
& KERKEN

LID OVG
GLAZENIERSVERENIGING TE GOUDA

**GLAS-IN-LOOD ATELIER
OUD ITERSUM**

NIEUWE DEVENTERWEG 31 (038) 465 60 95
WWW.OUDITERSUM.NL

Te koop gevraagd

Historische "Kantoorpanden"

Inlichtingen: 038 421 32 90

Van der Reijdt Makelaars B.V.

VBO **MAKELAAR**

Brasserie "Het Vliegerhuys"

Nieuwstraat 55 Tel. 038-4221206
8011 TM Zwolle Fax 038-4224318

In Brasserie 't Vliegerhuys.....Een pand uit 1450 !

- De lekkerste koffie van Zwolle....
- Uitgebreide lunch-en avondkaart....
- Heeft U wat te vieren, vraag naar de mogelijkheden.....
- Elke acht weken nieuwe expositie....
- En een vertrouwde plek voor de Zwolse Historische Vereniging....

Een plek om te onthouden.....

